

Polderen of Ruziën?

Een vergelijking tussen de hedendaagse definitie van het poldermodel en de samenwerkwijze van de Vereenigde Oostindische Compagnie in de zeventiende eeuw

Naam: Tijmen de Ruiter

Studentnummer: 1974211

Datum deadline: 17 juni 2024

Woorden: 13673

Scriptiebegeleider: Lars Behrisch

Abstract

In de academische wereld zijn de meningen verdeeld over de herkomst van het poldermodel. Er zijn academici die beweren dat kenmerken van de moderne notie van het poldermodel al in de samenwerkcultuur van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zichtbaar waren. Andere academici stellen daarentegen dat het poldermodel pas in de moderne geschiedenis is ontstaan (na de Tweede Wereldoorlog). Dit onderzoek test de aanname dat kenmerken van de hedendaagse definitie van het poldermodel al zichtbaar waren in de Republiek (zeventiende eeuw). De moderne definitie van het poldermodel wordt daartoe vergeleken met historische casussen die de samenwerkwijze uit de Republiek illustreren. Deze scriptie neemt de VOC als onderzoekobject. Het hedendaagse polderen vindt plaats in een economische context. De VOC was destijds het machtigste, economische instituut van de wereld, daarom is het geschikt voor onderzoek. De twee casussen belichten economische uitdagingen voor de VOC, die beide resulteren in conflict. Het onderzoek definieert een poldermodelcriterium. Dit criterium wordt naast de uitkomsten van de cases gelegd. Vervolgens beoordeelt het onderzoek of de aanname - dat het poldermodel al in de Republiek bestond - gerechtvaardigd is. Tot slot kiest het onderzoek positie in het academische debat. De conclusie van het onderzoek is dat de aanname ongerechtvaardigd is. Daartoe voegt het onderzoek zich bij de academici die stellen dat het poldermodel niet zover teruggaat in de geschiedenis. Het poldermodelcriterium wordt in hoofdstuk één gedefinieerd. Het onderzoek doet een institutionele analyse van de VOC in hoofdstuk twee. In hoofdstuk drie worden de cases uiteengezet. In de conclusie wordt de moderne definitie van het poldermodel vergeleken met de uitkomsten van cases.

Inhoudsopgave

ABSTRACT	1
INTRODUCTIE.....	3
1. HET POLDERMODEL.....	10
1.1 DE DEFINITIE VAN PRAK EN VAN ZANDEN.....	10
1.2 HET ONTSTAAN VAN HET POLDERMODEL	11
1.3 HET POLDERMODEL ALS POLITIEKE CULTUUR.....	12
1.4 INSTITUTIONELE VERANKERING.....	14
1.5 HET ‘POLDERMODEL’ CRITERIUM	15
2. DE OPRICHTING EN ORGANISATIESTRUCTUUR VAN HET VOC.....	17
2.1 DE OPRICHTING.....	17
2.2 DE STRUCTUUR: HEREN ZEVENTIEN	19
2.3 DE STRUCTUUR: KAMERS	20
2.4 DE OCTROOIEN VAN 1602 EN 1623	21
2.5 DE AZIATISCHE EXPANSIE, FINANCIËLE EN MILITAIRE STEUN	22
3. DE CASES: DOLEANTEN EN ZEEUWSE FRAUDEZAAK	24
3.1 DE DOLEANTEN (1623).....	24
3.1.1 <i>Het groeiende wantrouwen</i>	24
3.1.2 <i>Activisme</i>	25
3.1.3 <i>De herziening van het octrooi</i>	27
3.1.4 <i>Samenvatting</i>	28
3.2 DE ZEEUWSE FRAUDE (1672-1683).....	28
3.2.1 <i>Problemen bij de Middelburgse Wisselbank</i>	28
3.2.2 <i>Fraude</i>	30
3.2.3 <i>Resoluties</i>	32
3.2.4 <i>Samenvatting</i>	34
CONCLUSIE	36
BIBLIOGRAFIE	40
PRIMAIRE LITERATUUR	40
SECUNDAIRE LITERATUUR	40

Introductie

Het ‘poldermodel’ is een veel gebruikt begrip in de Nederlandse taal, het model verwijst volgens Henk te Velde¹ naar de Nederlandse overlegeconomie en ook naar de instituties waarin dat overleg plaatsvindt. ‘Polderen’ betekent het samenwerken in harmonie, met als doel het vinden van consensus over sociaaleconomische kwesties.² De *Van Dale* definieert het poldermodel als “een benaming voor het Nederlandse economische bestel waarin overleg tussen sociale partners en een gematigde loonontwikkeling centraal staan”.³ Volgens Te Velde is het poldermodel een institutionele structuur waarin consensus wordt gezocht door middel van vreedzaam overleg, waarbij alle partijen op basis van gelijkwaardigheid betrokken zijn en maatschappelijke pluriformiteit erkennen.⁴

De overlegeconomie is een kader waarin economische orde tot stand komt. In dat kader participeren economische belangenorganisaties, zoals werkgevers en werknemersorganisaties, en de overheid. Ze gaan met elkaar in gesprek over economische kwesties.⁵ Het ‘poldermodel’ heeft volgens Te Velde meer lading dan ‘overlegeconomie’. Het poldermodel roept de Nederlandse identiteit op, die mede bepaald zou zijn door een eeuwenlange geschiedenis van gezamenlijke strijd tegen water. Die strijd zou de Nederlandse samenwerkcultuur gevormd hebben. Met het woord ‘poldermodel’ verwijst je naar de overlegeconomie als een belangrijk onderdeel van de Nederlandse identiteit.⁶ De manier waarop we vandaag de dag naar het poldermodel kijken, en hoe het poldermodel wordt geromantiseerd heeft mij gemotiveerd om te onderzoeken of het bestaan van dit model inderdaad ver teruggaat in de geschiedenis.

Wanneer de Nederlandse samenwerkcultuur precies is ontstaan is een punt van discussie. De term ‘poldermodel’ zelf is in de jaren 80 ontstaan. Maar veel academici betogen dat het verschijnsel ver teruggaat in de geschiedenis.⁷ Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden⁸ stellen dat kenmerken – van wat men vandaag de dag het poldermodel noemt - al zichtbaar waren in de middeleeuwen, en tijdens de Republiek deed een dergelijke samenwerken vergadercultuur zich ook al voor. De overlegstructuren in zowel de VOC als de Staten-

¹ Henk te Velde. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme: Politieke Tradities in Nederland*. Prometheus (Amsterdam), 2010.

² Henk te Velde. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme*, 205.

³ Van Dale NEDERLAND. Definitie “poldermodel”.

⁴ Henk te Velde. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme*, 206.

⁵ “Overlegeconomie - 5 Definities - Encyclo”.

⁶ Henk te Velde. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme*, 205.

⁷ Henk te Velde. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme*, 207.

⁸ Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden. *Nederland En Het Poldermodel: Sociaal-Economische Geschiedenis van Nederland, 1000-2000*. Uitgeverij Bert Bakker (Amsterdam), 2013.

Generaal voldeden aan de criteria die toebehoren aan de moderne betekenis van het poldermodel. De VOC was gebouwd op dit type overlegstructuur en dit werd systematisch vaker werd toegepast in de Republiek dan in de rest van vroegmodern Europa.⁹ Volgens Prak en van Zanden was de VOC een enorm vergadercircuit.¹⁰ Femme Gaastra¹¹ beaamt dit en stelt dat het duidelijk is dat “overleg en consensus het bestuur van de VOC kenmerkte, en dat dit paste in de bestuurscultuur die in de Republiek gaande was”.¹²

Maar niet elke academicus kan zich daarin vinden, zoals Judith Pollmann¹³, zij stelt dat eenzelfde overlegstructuur ook voorkwam in andere Europese landen.¹⁴ Peter van Dam, Bram Mellink en Jouke Turpijn¹⁵ onderschrijven dit en wijzen op de conflictueuze geschiedenis van Nederland.¹⁶ Volgens Maarten Keune¹⁷ is het poldermodel niet het resultaat van een eeuwenlange geschiedenis van samenwerken. Het is eerder de uitkomst van een mythe, die probeert de Nederlandse identiteit te vormen.¹⁸ Al deze onderzoekers vinden dat die ‘typische’ Nederlandse vergadercultuur niet ver teruggaat in de geschiedenis en ook niet ‘typisch’ Nederlands is.

Er zijn dus academici die beweren dat kenmerken – van de hedendaagse betekenis van het poldermodel - al in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd zichtbaar waren¹⁹. Andere academici spreken dat tegen. Zij stellen dat eenzelfde soort samenwerkkultuur ook in andere Europese landen voorkwam en dat het poldermodel de uitkomst is van een mythe, die de Nederlandse identiteit vormt.²⁰

⁹ Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden. *Nederland En Het Poldermodel*, 17.

¹⁰ Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden. *Nederland En Het Poldermodel*, 135.

¹¹ Femme Gaastra. “Het Poldermodel Kenmerkend Voor de VOC?” In *Harmonie in Holland*, 93–114. Samengestelde bundel, onder redactie van Dennis Bos, Maurits Alexander Ebben en Henk te Velde Uitgeverij Bert Bakker (Amsterdam), 2008.

¹² Femme Gaastra. *Het Poldermodel Kenmerkend Voor de VOC?*, 112.

¹³ Judith Pollmann. “Eendracht Maakt Macht: Stedelijke Cultuuridealen En Politieke Werkelijkheid in de Republiek”. In *Harmonie in Holland*, 134–51. Samengestelde bundel, onder redactie van Dennis Bos, Maurits Alexander Ebben en Henk te Velde Uitgeverij Bert Bakker (Amsterdam), 2008.

¹⁴ Judith Pollman, *Eendracht Maakt Macht*, 135.

¹⁵ Peter van Dam, Bram Mellink & Jouke Turpijn. “Inleiding”. In: Peter van Dam, Bram. Mellink, & Jouke. Turpijn (editors), *Onbehagen in de polder: Nederland in conflict sinds 1795 (7-19, 281-282)*. Amsterdam University Press (Amsterdam), 2014.

¹⁶ Peter Van Dam, Bram Mellink & Jouke Turpijn, *Onbehagen in de polder*, 7.

¹⁷ Maarten Keune. “De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw”, in *Nog steeds een mirakel? De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw*. Amsterdam University Press (Amsterdam), 2016.

¹⁸ Maarten Keune. *De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw*, 13.

¹⁹ Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden en Femme Gaastra betogen voor een eeuwenlange geschiedenis van het poldermodel.

²⁰ Peter van Dam, Bram Mellink en Jouke Turpijn; Maarten Keune en Judith Pollmann betogen tegen de stelling van de eerdergenoemde academici.

De academische wereld is verdeeld over de geschiedenis van de Nederlandse samenwerkcultuur. Binnen dat verdeelde landschap tracht de scriptie positie in te nemen. De scriptie onderzoekt de samenwerkcultuur van de Nederlandse Republiek, waarin de hoofdvraag is of de poldermodel kenmerken toen al zichtbaar waren. De scriptie test daartoe de stelling van Prak en van Zanden: dat de wortels van het poldermodel inderdaad teruggaan in de geschiedenis, en dat de kenmerken van het poldermodel al zichtbaar waren in de Republiek.²¹

In de Republiek is de VOC een geschikt onderzoeksobject. Het poldermodel veronderstelt immers samenwerking tussen partijen die allen verschillende economische belangen hadden. De VOC was een onderneming die bij uitstek economische belangen had, waarbij bovendien andere stakeholders betrokken waren: van de Staten-Generaal tot steden als Middelburg en Amsterdam. De VOC was zelfs bevoegd om namens de Staten-Generaal te handelen en op te treden. Dit was vastgelegd in het octrooi dat door de Staten-Generaal is verleend aan het VOC. De VOC had daarmee een handelsmonopolie, militaire en juridische autonomie.²² De VOC was een machtig instituut, de motor van de Republiek. De onderzoeksvraag is:

Zijn de kenmerken van het hedendaagse Nederlandse poldermodel al zichtbaar in de samenwerkcultuur van de VOC, tijdens de zeventiende eeuw?

Allereerst wordt een definitie van het hedendaagse poldermodel gegeven,²³ waarbij alle kenmerken van het poldermodel worden vastgesteld en gegoten in een criterium. Daarna volgt een uiteenzetting van de oprichting van de VOC, van de organisatiestructuur, en over de nauwe samenwerking tussen de VOC en de Staten-Generaal. Er worden ook een aantal geschiedkundige voorbeelden gegeven waaruit die samenwerking blijkt.

Vervolgens gaat de scriptie dieper in op twee cases die de samenwerking illustreren: de eerste case betreft activisme van aandeelhouders rondom de verlenging van het tweede octrooi in 1623, de tweede case betreft een fraudezaak die zich bij de Middelburgse wisselbank heeft voorgedaan. Beide gebeurtenissen zijn conflictueus van aard en belichten

²¹ Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden. *Nederland En Het Poldermodel*, 17.

²² Femme Gaastra. *De geschiedenis van de VOC: opkomst, bloei en odnergang*. De Walburg Pers (Zutphen), 2009. Pagina's 11-16.

²³ Ten eerste wordt de definitie van Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden uiteengezet, omdat hun aanname wordt getest. Daarna wordt een algemene definitie geformuleerd, waarvoor de auteurs Henk te Velde, Maarten Keune, Wim Voermans, Henk den Heijer, en Femme Gaastra worden geraadpleegd.

zodoende ook dat samenwerken niet altijd in harmonie ging, maar juist in een context waar machtsbehoud de uitgangspositie was. Door dit conflictueuze karakter te schetsen poogt de scriptie de stelling dat het poldermodel al in de Republiek bestond nuanceren.

Er bestaat genoeg literatuur die de ontwikkelingen in De Republiek en VOC hebben beschreven. In *Dutch Primacy in World Trade* schrijft Jonathan Israel²⁴ schrijft Jonathan Israel over de VOC, de Staten-Generaal, en hun nauwe samenwerkverband. Ook Gaastra beschrijft dat in *De geschiedenis van de VOC*²⁵, waar hij de organisatiestructuur van de VOC analyseert. In *The Dutch Republic*²⁶ analyseert Israel de opkomst, piek en ondergang van de Republiek, Maarten Prak doet hetzelfde in *De Gouden Eeuw*²⁷. De VOC is in al deze boeken een prominent thema, en daardoor komen ze van pas bij het analyseren van de organisatiestructuur. Voor datzelfde doeleinde wordt ook het werk van Sir William Temple²⁸ gebruikt. Temple was een Engels diplomaat die in de zeventiende eeuw in de Republiek verbleef. In zijn boek beschrijft hij zijn sociale, politieke en economische observaties van de Republiek.

Mijn aandacht viel voor het eerst op de cases tijdens het lezen van Ruud Bouwman²⁹. Hij maakt een historische analyse van Nederlandse ondernemingen, waar natuurlijk de VOC bij hoort. Beide gevallen beschrijft hij onbeduidend, toch wekten ze mijn interesse, omdat ze economische onderhandelingen en drijfveren impliceren. Polderen gaat immers over partijen die met elkaar onderhandelen over economische kwesties en behoeftes.

De eerste case betreft dus een groep activistische aandeelhouders. Zij worden, in de literatuur ook wel *de doleanten* genoemd. Zij wilden bij de verlenging van het octrooi meer controlemogelijkheden over de bewindhebbers inbouwen, zodat ze de bewindhebbers verantwoordelijk kunnen houden voor hun gevoerde beleid. Deze poging mondde uit in een hardnekkige publieke strijd. Meerdere auteurs hebben over de kwestie geschreven. Paul Frentrop³⁰ heeft de kwestie laten vallen in zijn historische analyse van aandeelhouders in

²⁴ Jonathan Israel. *Dutch Primacy in World Trade, 1585–1740*. Oxford University Press (New York), 1990.

²⁵ Femme Gaastra. *Geschiedenis van de VOC*.

²⁶ Jonathan Israel. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall, 1477-1806*. Oxford University Press (New York), 1998.

²⁷ Maarten Prak. *Gouden eeuw: het raadsel van de republiek*. Boom Amsterdam (Amsterdam), 2012.

²⁸ Temple, William. *Observations Upon The United Provinces Of The Netherlands*. Cambridge University Press (Cambridge), 2011. (Origineel gepubliceerd in 1673). Bewerkt door George Clark en uitgegeven door Cambridge University Press (1932). Dit is de eerste paperback versie, uitgegeven in 2011 door Cambridge University Press.

²⁹ Ruud Bouwman, *Op De Schouders van Grote en Kleine Reuzen: Nederlandse ondernemers tegen de achtergrond van vier eeuwen vaderlandse geschiedenis*. Spectrum (Houten), 2018. Pagina's 48 en 54.

³⁰ Paul Frentrop. *A History Of Corporate Governance: 1602-2002*. Prometheus (Amsterdam), 2002.

beursgenoteerde ondernemingen. Evenzo heeft Henk Den Heijer³¹ de kwestie besproken in zijn analyse van de opkomst en ondergang van de VOC. Simon van Brakel³² bespreekt de doleanten in zijn analyse van de ontwikkeling van de naamloze vennootschap in de Republiek, en Matthijs de Jong³³ laat zijn licht schijnen op de kwestie in een artikel waarin hij de ontwikkelingsmomenten van het vennootschapsrecht onderzoekt.

De tweede case betreft een fraudezaak bij de Middelburgse Wisselbank. De Middelburgse wisselbank was in 1672 door een bankrun in financiële problemen geraakt. In 1678 bleek bovendien dat er in 1672, en de jaren daarvoor, op grote schaal was gefraudeerd door bankmedewerkers. Toen de Amsterdamse kamer wilde dat de Zeeuwse bewindhebbers zouden opdraaien voor de schuld, zorgde dat voor slechte onderlinge relaties in de top van het VOC. Over de fraude bij de Middelburgse bank is minder geschreven. De misstanden komen aan de orde in het manifest van Pieter van Dam³⁴, oud bewindhebber van de Amsterdamse kamer en van en tot 1688 de landsadvocaat van de Republiek. Hem werd in 1693 opgedragen een manifest te schrijven voor de toekomstige bewindhebbers.³⁵ De fraudezaak komt in dat manifest ook aan de orde. Verder hebben Johannes van Dillen³⁶ en Gerrit Fokker³⁷ de ontwikkelingen – het functioneren, presteren en veranderen – van wisselbanken in de Republiek onderzocht. Daarin bespreken ze ook de fraudezaak. Willem van den Broeke³⁸ en Maurits van Nieuwkerk³⁹ analyseren de Middelburgse en Amsterdamse wisselbank in zeer algemene zin.

Dit onderzoek is wezenlijk anders dan de onderzoeken van de auteurs rondom de doleanten case: waar die auteurs de kwestie analyseren als onderdeel van een ontwikkelmoment van de bedrijfsstructuren van de VOC, heeft deze scriptie een ander

³¹ Henk den Heijer. *De geotrooieerde compagnie : de VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap*. Wolters Kluwer Nederland (Alphen aan Den Rijn), 2005.

³² Simon van Brakel. *De Hollandsche Handelscompagnieën Der Zeventiende Eeuw*. Nijhoff (Den Haag), 1908. Gevonden via Delpher (zie bibliografie voor link).

³³ Matthijs de Jongh. “Aandeelhoudersactivisten: De Dolerende Participanten Van De VOC”, in *WelBeraden: Beschouwingen over de Rechtsontwikkeling in de Rechtspraak van de Hoge Raad Der Nederlanden*. Wolf Legal Publishers (Nijmegen), 2009.

³⁴ Frederik Stapel en Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam, *Pieter van Dam's Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie 1639-1701*, Originele versie is gepubliceerd in 1701, dit is een bewerkte versie, die gepubliceerd in 1927 door het Huygens Instituut.

³⁵ Dit is een van de belangrijkste literatuurstukken voor de VOC in de zeventiende eeuw.

³⁶ Johannes van Dillen. *Bronnen Tot de Geschiedenis Der Wisselbanken (Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam)*. Huygens Instituut, 1925.

³⁷ Gerrit Fokker. *De Lomberd en de Bank van Leening te Middelburg*. Het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1872.

³⁸ Willem van den Broeke “Stedelijke bedrijvigheid”, in: *Middelburg: gezicht van de stad*. Samengestelde bundel, onder redactie van Jeanine Dekker. Uitgeverij Den Boer (Vlissingen), 2017.

³⁹ Marius Van Nieuwkerk. *De wisselbank: van stadsbank tot bank van de wereld*. Sonsbeek Publishers (Arnhem), 2009.

doeleinde. Dat geldt ook voor de onderzoeken van de auteurs rondom de Middelburgse fraudezaak: waar Van Dillen en Fokker een historische analyse van de wisselbanken hebben gemaakt; Van Dam een manifest schreef; en Gaastra de zaak meer in detail beschrijft; heeft de scriptie een ander doeleinde. De scriptie onderzoekt de cases namelijk in de context van het poldermodel, de samenwerkkultuur, en vergelijkt de cases met het poldermodel - zoals we die vandaag de dag kennen. De cases dienen, om inzichten te geven over hoe er toentertijd werd samengewerkt.

Femme Gaastra⁴⁰ analyseert de fraudezaak het meest uitgebreid, waar hij het beleid van de VOC, tussen 1672 en 1702, onderzoekt. Hij illustreert de zaak gedeeltelijk aan de hand van VOC-resoluties⁴¹. De Middelburgse fraudezaak en de problemen die daarbij kwamen kijken, leidde tot tussen 1677 en 1682 tot onenigheid in de VOC top. De voornaamste reden hiervan was, dat de Amsterdamse kamer de Zeeuwse bewindhebbers aansprakelijk wilde stellen voor de schulden. De onenigheid en spanning worden zichtbaar in de resoluties van de vergaderingen van de Heren Zeventien en van Amsterdamse en Zeeuwse kamers. De resoluties illustreren een bepaalde mate van frictie. De resoluties worden geanalyseerd, waarbij de focus ligt op de manier van samenwerken binnen de top van het VOC. Wij kenmerken het poldermodel vandaag de dag immers als een harmonieus model, waarin we allemaal zo welwillend zijn om met elkaar samen te werken. Maar was dat bij de VOC ook zo?

Dit onderzoek is daarom wezenlijk anders dan het onderzoek van Gaastra. Waar hij de resoluties gebruikt voor illustratie en geschiedschrijving, daar gebruikt dit onderzoek ze voor een analyse van hoe de VOC-top in de praktijk met elkaar samenwerkte. Bovendien gebruikt dit onderzoek alleen het gedeelte van de resoluties waarin 'samenwerken' naar voren komt. Veel resoluties bevatten slechts genomen besluiten, die niets over samenwerking zeggen. Kortom: dit onderzoek heeft een andere invalshoek dan Gaastra's onderzoek.

De cases behelzen economische kwesties die in de VOC hebben gespeeld. Bij beide waren meerdere partijen gemoeid die gezamenlijk de kwesties moesten bestrijden. Daarom illustreren de cases de samenwerkkultuur van de VOC en zijn de cases geschikt voor dit onderzoek. Wat wel een beperking van de cases is, is dat ze beide zijn gefocust op

⁴⁰ Femme Gaastra. *Bewind en Beleid Bij de VOC: de financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672-1702*. De Walburg Pers (Zutphen), 1989.

⁴¹ Nationaal Archief (Den Haag). Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Heren Zeventien, 108: 13 oktober 1677; 28 februari 1680. Heren Zeventien, 109; 15 juni 1682. Amsterdam, 241: 14 maart 1681 en 19 februari 1682. Zeeland, 7250: 21 november 1678.

conflicteuze situaties. Het is natuurlijk niet zo, dat de VOC louter conflicten kenden. Er zijn vast en zeker historische kwesties waar de VOC vreedzamer en pragmatischer samenwerkte.

Ten slotte worden de cases met elkaar vergeleken en daarna worden ze naast het poldermodelcriterium gelegd: de scriptie beoordeelt of de samenwerkcultuur van de VOC vergelijkbaar is met het poldermodel, en of de stelling van Prak en Van Zanden - dat het poldermodel al in de Republiek bestond – gerechtvaardigd is.

1. Het poldermodel

In dit hoofdstuk wordt het poldermodel – zoals we het model vandaag de dag kennen - gedefinieerd. Dat is belangrijk, omdat het onderzoek wil testen of het poldermodel al bestond bij de VOC, en daarvoor is het essentieel om de ‘moderne’ definitie van poldermodel vergelijken met de samenwerkcultuur van het VOC, dan dient natuurlijk wel duidelijk te zijn wat die moderne definitie inhoudt. Eerst wordt de notie van Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden uiteengezet, hun claim wordt in deze scriptie immers getest. Vervolgens wordt het ontstaan, de kenmerken en de institutionele verankering van het poldermodel uiteengezet. Verder is het doel ook om een algemene definitie te formuleren, waarin meerdere perspectieven van academici op het model worden meegenomen.

1.1 De definitie van Prak en van Zanden

De term verwijst volgens hen naar de overlegeconomie, waarin werkgevers, werknemers en overheid samen strategieën voor economische groei bedenken. ‘Overleg’, ‘consensus’ en ‘compromis’ zijn termen die in verband worden gebracht met het poldermodel. Die termen impliceren partijen die met elkaar onderhandelen, en een context waarin die onderhandelingen plaatsvinden. Prak en van Zanden definiëren het model als “een samenlevingsvorm waarin maatschappelijke groepen in georganiseerd verband optreden en de politieke besluitvorming veel ruimte biedt voor de compromissen die uit onderhandelingen tussen de groepen resulteren”.⁴²

Prak en van Zanden zijn ervan overtuigd dat de Nederlandse geschiedenis al eerder kenmerken van het poldermodel liet zien. De relatief grote sociale en politieke gelijkheid, die de Nederlandse samenleving van oudsher kent, is daarvoor de belangrijkste reden. De besluitvorming was vaak gedecentraliseerd en daarom moest er gezamenlijk naar consensus gezocht worden. Nederlandse instituties zijn hierin effectief geweest. Zij faciliteerden overleg tussen maatschappelijke partijen en losten conflicten op.

Prak en van Zanden stellen dat het poldermodel verschillende gedaantes heeft gehad door de Nederlandse geschiedenis heen. De term ‘poldermodel’ stamt uit het begin van de jaren negentig. De oorsprong van het poldermodel begint al eerder, en komt voort uit de overlegeconomie. De overlegeconomie is na de Tweede Wereldoorlog ontstaan om een snelle wederopbouw mogelijk te maken. De term ‘poldermodel’ zelf is succesvol vanwege haar

⁴² Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden. *Nederland En Het Poldermodel*, 12.

nationalistische implicatie: het model is ontstaan in de middeleeuwen omdat Nederlanders moesten samenwerken in de strijd tegen water. Dit is tevens iets typisch Nederlands. Vandaag de dag roept de term dan ook een nationalistisch sentiment op.⁴³

Prak en van Zanden stellen dat het poldermodel een aantal fundamentele gedaanteveranderingen heeft doorgemaakt in de geschiedenis. Die veranderingen waren meestal kleinschalige, stapsgewijze transformaties. Twee keer, echter, betrof het grote maatschappelijke omwentelingen: de Nederlandse Opstand aan het einde van de zestiende eeuw en de Bataafse Revolutie aan het einde van de achttiende eeuw. Prak en van Zanden benadrukken juist deze revoluties omdat het gevolg van die revoluties grootschalige maatschappelijke hervormingen waren. Daarom stellen Prak en van Zanden dat er zich drie verschillende gedaantes van het poldermodel hebben voorgedaan: in de Middeleeuwen structureerde het poldermodel een agrarische samenleving in een regionale context; in de Republiek, structureerde het poldermodel een commerciële economie die dominant was in heel de wereld; en in de negentiende en twintigste eeuw structureerde het de industrialisatie van de maatschappij.

Prak en van Zanden benadrukken dat zij niet staan voor het gangbare beeld van het poldermodel: dat het maatschappelijk middenveld geheel eigenhandig tot compromissen komt. Zij stellen dat het poldermodel een voortdurend evenwicht is, tussen enerzijds organisaties uit het maatschappelijk middenveld, en anderzijds een bepaalde partij die door hard in te grijpen besluitvorming wil afdwingen. Tijdens de Republiek was bijvoorbeeld Holland de dominante partij, die het spel verdeelde. Maar typerend voor Nederland is volgens Prak en van Zanden dat de spelbepaler altijd op zoek was naar draagvlak, en lastige beslissingen overliet aan deskundigen.⁴⁴

1.2 Het ontstaan van het poldermodel

De oorsprong van het poldermodel ligt in de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog, toen de overlegeconomie is gevormd om dit proces te versnellen. Er was sprake van een centraal geleide loonpolitiek.⁴⁵ Volgens Henk Te Velde werd de Nederlandse overlegeconomie in de jaren zeventig beschreven als een middenweg tussen een marxistische

⁴³ Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden. *Nederland En Het Poldermodel*, 11/12.

⁴⁴ Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden. *Nederland En Het Poldermodel*, 14-17.

⁴⁵ De overheid bemoeide zich nadrukkelijk met de manier waarop de lonen werd vormgegeven. Voor meer informatie, zie: Enne Koops. "Geleide Loonpolitiek - Betekenis & Kenmerken". Historiek, 20 januari 2022.

economie en kapitalisme, en was het een soort sub-vorm van het Duitse Rijnlandse model.⁴⁶

In 1982, na het Akkoord van Wassenaar, veranderde de houding van de overheid, haar rol werd ingeperkt en de rol van vakbonden en werkgeversorganisaties vergroot.⁴⁷

De term ‘poldermodel’ is later ontstaan. Wie de term heeft bedacht, is niet bekend. Waarschijnlijk is hij voor het eerst gebruikt in een krantenartikel, of bij een bijeenkomst van de Stichting van de Arbeid (StvdA). Dit was in de jaren negentig, tijdens de paarse kabinetten⁴⁸. Zij wilden de bestaande corporatistische structuren verbreken, daartoe werden de banden met de sociaaleconomische adviesorganen verbroken, waardoor de overlegstructuren juist stroperiger leken te worden. Toch werd er tijdens de jaren negentig met veel lof over het poldermodel gesproken.

De term werd tussen 1997 en 2000 door internationale media op gepikt. Het Nederlandse overlegsysteem werd geprezen, om haar combinatie van samenwerking, werkgelegenheids groei, en economische groei. De toenmalige president Bill Clinton noemde het model zelfs “The Dutch Miracle”.⁴⁹ Er zijn echter geen duidelijke data die ondersteunen dat het polderen heeft bijgedragen aan die groei. De overlegeconomie bestond al langer, en is daarom moeilijk aan te wijzen als verklaring voor de prestaties van de jaren negentig. De term poldermodel roept een ander gevoel op dan het begrip overlegeconomie, waardoor het idee bestaat dat het een ander fenomeen is. De aandacht vanuit de internationale gemeenschap lijkt zo te hebben bijgedragen aan mythevorming rondom het poldermodel.⁵⁰

1.3 Het poldermodel als politieke cultuur

Het politieke landschap van Nederland wordt gekenmerkt door fragmentatie.⁵¹ Sinds 1918 zitten er minimaal 10 fracties in de Tweede Kamer. Wim Voermans stelt dat Nederland al eeuwenlang een land van minderheden is, met verschillen in religie, normen en waarden. Dit noemt hij ‘fragmentatie’: een verdeeld politiek landschap. Toch zijn de Nederlanders in staat geweest gezamenlijk problemen op te lossen.

Volgens Wim Voermans komt dat door het polderen. Hij noemt het poldermodel “een containerbegrip voor een verschijnsel waarbij over een probleem net zo lang wordt

⁴⁶ Henk Te Velde. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme*, 212.

⁴⁷ Maarten Keune. *De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw*, 12/13.

⁴⁸ Het paarse kabinet: VVD, PvdA en D66. Voor meer informatie, zie: Parlement.com. “Periode 1994-2002: Paars”.

⁴⁹ Henk te Velde, *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme*, 207-210/215.

⁵⁰ Zoals onder andere Maarten Keune en Judith Pollman ook vinden.

⁵¹ Wim Voermans. *Het land moet bestuurd worden. Machiavelli in de polder*. Prometheus (Amsterdam), 2021.

onderhandeld, afgestemd en overlegd tot er (nagenoeg) consensus is”.⁵² In de besluiten die worden genomen worden alle betrokkenen erkend als een partij met een stem die even zwaar weegt als die van de andere partijen. Er wordt daarom doorgesproken totdat iedere deelnemer zich kan vinden in het besluit. Het overleg duurt lang, maar de uitvoeringsfase is korter omdat de partijen het met elkaar eens zijn en het besluit zo een breder draagvlak heeft.⁵³

Volgens te Velde verwijst het poldermodel naar de Nederlandse overlegeconomie, en daarmee naar de instituties waarin overleg tussen werknemers en werkgevers plaatsvindt, alsook naar de context waarin dit overleg plaatsvindt. Die is vreedzaam en harmonieus, en de focus ligt op het vinden van consensus over sociaaleconomische problemen. Te Velde betoogt, net als Prak en van Zanden, dat de term ‘poldermodel’ verwijst naar de Nederlandse polders. Waardoor in de term de impliciete veronderstelling besloten ligt dat deze samenwerkcultuur ontstaan is vanuit de gemeenschappelijke strijd tegen het water, iets typisch Nederlands.⁵⁴ Voermans beaamt dit en hanteert de definitie van Te Velde⁵⁵: “het poldermodel is een institutionele structuur en een geest van vreedzaam overleg gericht op consensus waarbij alle partijen min of meer op voet van gelijkheid betrokken zijn, niet eenzijdig een conclusie afdwingen en (maatschappelijke) pluriformiteit pragmatisch erkennen”⁵⁶.

Voermans stelt bovendien dat de samenwerkcultuur eigen wetmatigheden heeft, en hij somt de wetten op: het soepel bewegen in je standpunt (principeel principeloos); kalm blijven; niet te snel grote woorden gebruiken; het proberen elkaar te begrijpen en naar elkaar luisteren. Voermans voegt de notie van gemeenschappelijke verantwoordelijkheid toe aan de definitie van Te Velde: het heeft geen nut om met de ander te bekvechten, men moet gezamenlijk problemen oplossen, anders heeft elke Nederlander daar last van. Deze ‘wetmatigheden’ behoren tot het poldermodel en worden tot uiting gebracht in de politieke besluitvormingsprocessen.⁵⁷

Volgens Maarten Keune verwijst het poldermodel naar een structuur waarin werkgevers, werknemers en overheid samenwerken over sociaaleconomisch beleid. Het poldermodel is een neocorporatistisch model, waarin de overheid haar besluitvormingsmacht ontleent aan andere belangenpartijen, die partijen beschikken wel over deskundigheid, draagvlak en uitvoeringsvermogen, zo dat besluiten kunnen worden uitgevoerd. De overheid

⁵² Wim Voermans. *Het land moet bestuurd worden*, 47.

⁵³ Wim Voermans. *Het land moet bestuurd worden*, 47.

⁵⁴ Henk Te Velde. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme*, 205.

⁵⁵ Wim Voermans. *Het land moet bestuurd worden*, 49.

⁵⁶ Henk te Velde. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme*, 206.

⁵⁷ Wim Voermans. *Het land moet bestuurd worden*, 49.

verlangt van de belangenpartijen dat zij, door het maken van compromissen niet louter het eigen belang nastreven maar ook het algemene belang.⁵⁸ Keune definieert⁵⁹ het poldermodel als: “In het Nederlandse poldermodel onderhandelen verenigingen van werkgevers en werknemers en de overheid over sociaaleconomisch beleid en arbeidsvoorwaarden met als doel compromissen te bereiken over de inhoud van dit beleid en het onderling te coördineren”.

Henk Den Heijer beschrijft het poldermodel als een eeuwenoude samenwerkcultuur die typisch Nederlands is, waarin de betrokken belangenpartijen op basis van gelijkheid, en via harmonieus overleg consensus proberen te bereiken. Uit polderen komen politieke compromissen voort, die tot op zekere hoogte de politieke en economische krachtsverhoudingen afspiegelen.⁶⁰ Volgens Femme Gaastra relateert het poldermodel ook aan de manier waarop leiderschap werkt in de Nederlandse samenleving. In Nederland is leiderschap gedecentraliseerd, de macht ligt niet bij een enkele persoon maar bij het collectief. Dit is niet alleen in de politiek zo, maar ook in het bedrijfsleven. Het Nederlandse bedrijfsleven kent geen structuren waar sterke leiders er boven uit steken en beslissingen nemen, de macht ligt bij het collectief. De besluitvorming in Nederland draait om het vinden van consensus door middel van vreedzaam overleg. Gaastra stelt dat Johan (1604-1672) en Cornelis de Witt (1623-1672) de typische manifestatie van de polder zijn. Zij waren aarts onderhandelaars, die draagvlak konden creëren, het evenwicht tussen partijen konden bewaren en succesvol coalities smeedden. De gebroeders de Witt zouden voorbeelden moeten zijn voor hedendaagse bestuurders.⁶¹

1.4 Institutionele verankering

De overlegeconomie wordt belichaamd door meerdere instituties die vlak na de Tweede Wereldoorlog zijn opgericht. In de StvdA, opgericht in 1945, overleggen werknemers en werkgevers zonder de overheid. De Sociaaleconomische Raad (SER), opgericht in 1950, is een adviesorgaan dat de overheid adviseert over sociaaleconomische vraagstukken. Binnen de adviesraad hebben zowel werknemers als werkgevers een aandeel van een derde van de

⁵⁸ Maarten Keune. *De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw*, 12.

⁵⁹ Maarten Keune. *De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw*, 9.

⁶⁰ Henk den Heijer. “Het Recht van de Sterkste in de Polder: Politieke en Economische Strijd Tussen Amsterdam en Zeeland Over de Kwestie Brazilië”. In *Harmonie in Holland*, Vol. 72–92. Samengestelde bundel, onder redactie van Dennis Bos, Maurits Alexander Ebben en Henk te Velde Uitgeverij Bert Bakker (Amsterdam), Pagina’s 73 en 76, 2008.

⁶¹ Femme Gaastra. *Het Poldermodel Kenmerkend Voor de VOC*, 93/94.

zetels, het overige derde deel heeft de overheid. Vrijwel alle zetels worden bezet door deskundigen. Ze doen in de praktijk meer dan alleen adviseren, formeel hebben ze geen besluitvormingsmandaat, maar de overheid neemt hun adviezen vaak over. Andere voorbeelden zijn de kabinetten-Rutte, die hebben ten minste elf polderakkoorden gesloten met maatschappelijke organisaties. Verder is in Nederland tachtig procent van de werknemers gedekt door een cao, waarin afspraken worden gemaakt over arbeidsvoorwaarden, arbeidsorganisatie, en andere zaken. Het aanvullend pensioen wordt bovendien geregeld door werkgevers en vakbonden. De SER, StvdA, cao's en pensioenfondsen geven werkgevers en vakbonden daarom een sleutelrol in de Nederlandse economie en sociale zekerheid.⁶²

1.5 Het 'poldermodel' criterium

Ter verduidelijking van wat de moderne definitie van het 'poldermodel' is, worden alle kenmerken van het poldermodel vastgesteld in een criterium. Het criterium wordt schematisch weergegeven in figuur 1, en in de conclusie wordt het criterium vergeleken met de cases.

Kenmerkend voor het poldermodel is een sociaaleconomisch probleem, waar meerdere partijen bij betrokken. De partijen zijn welwillend om het probleem gezamenlijk op te lossen en ze zijn gelijkwaardige partners. Er wordt onderhandeld totdat iedereen het eens is en consensus is bereikt, waardoor er een breed draagvlak ontstaat. Het polderen gebeurt in een gefragmenteerd politiek landschap, waar de macht verdeeld is.

Het poldermodel verwijst naar samenwerk-, overleg-, vergader-, beslis- compromisstructuren. Concrete aspecten van de samenwerkcultuur zijn: de wil om soepel te bewegen in je standpunt; kalm blijven; niet te snel grote woorden gebruiken; proberen elkaar te begrijpen; luisteren naar elkaar; over je idealen heen stappen; en het algemene belang boven het eigenbelang plaatsen.

De deelnemers aan het poldermodel zijn werknemers, werkgevers, en overheid die Zij vormen een afspiegeling van de politieke en economische verhoudingen. Het poldermodel is geïnstitutionaliseerd in onder andere de SER, StvdA en cao's. Deze organisaties faciliteren het polderen.

Figuur 1: het 'poldermodel' criterium

⁶² Wim Voermans. *Het land moet bestuurd worden*, 47-49; Henk te Velde. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme*, 215; Maarten Keune. *De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw*, 11/16.

Politieke landschap (1)	Politieke Werkwijze (2)	Concrete aspecten van de cultuur (3)	Instituties (4)
Fragmentatie, meningen, opvattingen, idealen en principes	Onderhandelen, samenwerken, vergaderen, overleggen, beslissen, compromissen, consensus	Flexibiliteit, rustig blijven, wederzijds begrip, luisteren, gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, pragmatisme	Werkgevers- en werknemersorganisaties, de overheid
Macht is decentraal en ligt bij het collectief, Sociaaleconomische kwesties	Harmonieus, vreedzaam, gelijkheid, draagvlak		SER, StvdA, cao's, sociale en maatschappelijke organisaties, organisaties uit het maatschappelijk middenveld etc.
	Algemene belang > individuele belang		Het polderen, en de overlegeconomie, zijn een afspiegeling van de sociale en economische verhoudingen.

In de conclusie wordt dit criterium naast de twee cases gelegd, en wordt het model vergeleken met die gebeurtenissen, om te beoordelen in hoeverre het 'moderne' poldermodel al zichtbaar is in de samenwerkcultuur van de VOC.

2. De oprichting en organisatiestructuur van het VOC

In dit hoofdstuk worden het ontstaan en de organisatiestructuur van het VOC verhelderd. Daarna wordt de nauwe samenwerking tussen de Staten-Generaal en de VOC geïllustreerd, door de regels die bestonden toe te lichten, en door een voorbeeld uit de praktijk: de uitbreidingsdrift van de Republiek en de VOC in Azië. Het is belangrijk om te begrijpen hoe de instituties waren georganiseerd, en hoe ze tot elkaar in verhouding stonden, om iets te kunnen zeggen over de samenwerkcultuur. Verder is het essentieel om te begrijpen dat de VOC feitelijk namens de Staten-Generaal handelde. Zij werkten zeer nauw samen, en in sommige gevallen opereerden ze zelfs als eenzelfde bestuursorgaan.

2.1 De oprichting

Het eerste VOC-octrooi markeert het begin van de VOC. Het octrooi werd geformaliseerd door de Staten-Generaal op 20 maart 1602. In de decennia voorafgaand aan dat moment (1580-1602) hadden de Portugezen de specerijenhandel op Azië volledig in handen. Toentertijd waren er handelsbelemmeringen voor de Nederlandse kooplieden, die hen tot veranderingen dreven. De sterke positie van Antwerpen – dat voor lange tijd over de belangrijkste haven in Europa beschikte - werd door de afsluiting van de Schelde in 1585 verzwakt.⁶³

De Portugezen hadden aan het eind van de zestiende eeuw moeite om hun schepen veilig en op tijd vanuit Azië te laten overkomen. De handel in specerijen uit Azië liep daarom in 1592 terug. Het aanbod werd beperkter, terwijl de vraag juist steeg, waardoor de prijzen op de Europese markten stegen. Deze ontwikkelingen motiveerden de Nederlandse kooplieden de handel met Azië over te nemen. In de Republiek waren inmiddels voldoende mogelijkheden tot overname van de markt: er was kapitaal wegens de gestegen rijkdom; er was beschikking over kennis van de Zuidelijke route; de cartografie was geïnnoveerd; bovendien waren er al lieden in dienst van de Portugezen naar Azië geweest, die hun ervaringen⁶⁴ konden delen.

De Nederlanders besloten aanvankelijk een andere route te nemen dan de Portugezen, om een conflict te voorkomen, maar dat resulteerde in het Nova Zembla drama.⁶⁵

⁶³ Maarten Prak. *De Gouden Eeuw*, 113.

⁶⁴ De kennis over cultuur, volkeren, landen in Azië.

⁶⁵ Willem Barentz en Jacob Heemskerck gingen een nieuwe route verkennen: naar verluidt zou er een toegankelijke Noordelijke route bestaan. Dit resulteerde echter in nova Zembla, waar ze met hun schip vastgevroren kwamen te zitten in het ijs.

Na deze mislukte expeditie deden ze nog een poging, verenigd in een Compagnie (een vloot van drie schepen) via de Zuidelijke route. Deze expeditie kwam zwaargehavend terug, met slechts 87 overlevenden⁶⁶, de meegebrachte lading dekte de investeringen nauwelijks. Desalniettemin was de expeditie een succes, omdat ze had aangetoond dat handel via deze route mogelijk was. In Holland en Zeeland werd behoorlijk in de scheepvaart en expedities geïnvesteerd. In de steden werden Compagnieën opgericht en de scheepvaart ontwikkelde zich snel. Binnen een paar jaar waren er 65 schepen op expeditie naar Azië. De Portugezen waren niet in staat om de Hollandse Compagnieën bij de houden, zij hadden slechts 46 schepen verzonden.⁶⁷

De enorme groei was ook een bedreiging. De concurrentiestrijd tussen Amsterdam en Zeeland verzwakte het economische fundament van de Aziatische handel. Door de toegenomen vraag naar specerijen stegen de inkooprijzen in Azië, terwijl het aanbod in Europa juist steeg, waardoor de prijzen daar daalden. Dat ging ten koste van de winstmarges. Johan van Oldenbarnevelt wilde de kooplieden ertoe bewegen om samen te werken en de Compagnieën te verenigen tot één grote Compagnie.⁶⁸ In eerste instantie leek de samenwerking niet van de grond te komen. De Zeeuwen vonden dat Amsterdam te machtig zou worden. De Amsterdammers kwamen in 1601 met een goed aanbod: als er monopolie voor 20 of 25 jaar werd afgegeven kreeg elke inwoner van de Republiek de mogelijkheid deel te nemen als aandeelhouder aan de Compagnie. Daar gingen de Zeeuwen mee akkoord, waardoor op 20 maart 1602 het octrooi door de Staten-Generaal werd bekrachtigd.⁶⁹ Dat octrooi is, afgezien van enkele wijzigingen in 1623, tot het failliet van de VOC ongewijzigd gebleven.

Het kapitaal werd door de bewindhebbers voor een periode van tien jaar geïnvesteerd, en niet, zoals eerst, voor een enkele expeditie. Het octrooi liep tot 1623, dat betekende dat er twee keer een tienjarige investering werd gedaan. In het octrooi werd ook een regeling rondom dividenduitkering vastgelegd: als na verkoop van de handel vijf procent van het oorspronkelijke kapitaal overbleef, moest er winst worden uitgekeerd. Men spreekt hier over een baanbrekende uitvinding: de uitgifte van aandelen.⁷⁰ Het octrooi heeft juridisch vormgegeven wat we nu de ‘naamloze vennootschap’ noemen. De aandeelhouders stopten

⁶⁶ In totaal waren er 240 mensen mee.

⁶⁷ Tussen 1595 en 1602 verzond de Republiek 65 schepen, terwijl Portugal er tussen 1592 en 1601 maar 46 wist te verzenden.

⁶⁸ Maarten Prak. *De Gouden Eeuw*, 116.

⁶⁹ Femme Gaastra. *De geschiedenis van de VOC*, 11-16.

⁷⁰ Maarten Prak. *De Gouden Eeuw*, 138.

hun vermogen in de VOC, maar ervoeren geen verlies van kapitaal, want ze konden het aandeel weer verkopen. Bovendien waren de investeerders niet meer persoonlijk aansprakelijk voor de schulden die de onderneming aanging. Dat versterkte het vertrouwen in de VOC. Het grote vertrouwen maakte het ook mogelijk om met het aandeel als onderpand geld te lenen, zodat ook de Amsterdamse handelswereld profiteerde.⁷¹

2.2 De structuur: Heren Zeventien

In het octrooi werd ook de bestuursstructuur van het VOC geformaliseerd. Er kwamen zes Kamers: in Amsterdam, Middelburg, Enkhuizen, Delft, Hoorn en Rotterdam. Ook de toedeling van taken, zoals het bouwen van schepen en de verkoop van goederen stond in het octrooi. Amsterdam nam de helft op zich, Zeeland een kwart en de overige Kamers één zestiende.

De VOC had drie belangrijke bestuursorganen: de bewindhebberscolleges (1) van de zes Kamers, Amsterdam had twintig bewindhebbers, Zeeland twaalf, en de andere Kamers ieder zeven. De vergaderingen van de Heren Zeventien (2): de bewindhebbers kozen een paar keer per jaar afgevaardigden uit de lokale colleges die in Amsterdam, of in Zeeland gingen onderhandelen om de centrale koers van de VOC vast te stellen.⁷² Amsterdam mocht er acht kiezen, Zeeland vier, en de rest van de Kamers één. De zeventiende zetel werd om beurten bekleed door Zeeland of de kleine Kamers, zodat Amsterdam theoretisch overstemd kon worden. De commissies (3) die de vergadering van de Heren Zeventien van advies voorzagen of ondersteunend werk verrichtten.

Die commissies hadden verschillende taken. Er was een commissie die de boekhouding controleerde, een commissie die de jaarlijkse balans opmaakte, een commissie die de veilingen deed, en één die communiceerde met de Raad van Indië.⁷³ Die laatste commissie had de meeste invloed en bevatte vier bewindhebbers uit Amsterdam, twee uit Zeeland en één uit de vier overige Kamers. Ze vergaderden op de plek waar de Heren Zeventien ook vergaderde, en ze hadden de bijnaam ‘Haagse Besogne’⁷⁴.

De VOC had een advocaat, die bij meerdere organen aanwezig was en belangrijke taken uitvoerde. Hij was bij de vergaderingen van de Heren Zeventien, de Haagse Besogne, en bij de vergaderingen van de Amsterdamse Kamer. De advocaat voerde ook opdrachten uit

⁷¹ Femme Gaastra. *De geschiedenis van de VOC*, 17-22.

⁷² Amsterdam verzorgde zes jaar het presidium, dan Zeeland twee jaar, en dan Amsterdam weer enzovoort.

⁷³ De raad van Indië: de bestuurders in Azië.

⁷⁴ Te interpreteren als ‘Haags gedoe’.

en redigeerde de resoluties van de vergaderingen. Hij had in de praktijk veel invloed op het VOC-beleid, omdat zijn takenpakket zo breed was.⁷⁵

Wanneer de Heren Zeventien vergaderde, werd afgesteld op het scheepsverkeer tussen Azië en de Republiek. De regel was om jaarlijks drie vergaderingen te houden. Tijdens de vergaderingen werden zes onderwerpen besproken. De ontvangen goederen (retouren) uit Azië (1): de staat van de goederen en het tijdstip waarop ze geveild werden. Een belangrijk agendapunt, wegens de complexe organisatie van de veiling. Het bepalen van het aantal schepen, manschappen en het aantal goederen dat naar Azië werd gestuurd (2): daarbij werden de eisen uit Batavia als leidraad genomen. De voorlopige bepaling van de waarde van goud en zilver dat later geëxporteerd zou worden (3): die bepaling werd pas definitief nadat de veilingen hadden plaatsgevonden. De bewindhebbers kregen hierdoor een beeld van de financiële situatie in de Republiek en konden een betere inschatting maken van de goederen die gewenst waren om retour te ontvangen. De bepaling van welke goederen uit Azië moesten komen (4): ook hierbij werd de veiling afgewacht, de bepaling werd soms op het allerlaatste moment nog gewijzigd. Bij elke ontmoeting werd er over de financiële situatie vergadert (5). De financiën werden opgegeven door de Kamers: onder andere de hoeveelheid geld in de kas, de schulden, en het banksaldo.⁷⁶

2.3 De structuur: Kamers

De Kamers voerden de besluiten van de Heren Zeventien uit. De lokale bewindhebberscolleges bepaalden wel de agendapunten van de Heren Zeventien en gaven opdrachten mee aan de afgevaardigden. De grootste Kamers, Amsterdam en Zeeland hadden de meeste invloed en waren de dominante factor tijdens de stemmingen van de Heren Zeventien. De Amsterdammers hadden het overwicht, niet alleen vanwege het aandeel in zetels, maar ook omdat ze de functie van financier bekleedden voor alle Kamers. De Zeeuwen acteerden hierop strijdbaar, waardoor regelmatig conflicten ontstonden.⁷⁷

De werkzaamheden, zoals het bouwen en uitrusten van schepen, de verkoop en ontvangst van (retour) goederen, werden evenredig over de Kamers verdeeld, zoals was afgesproken in het octrooi.⁷⁸ De Heren Zeventien handhaafde de verdeling, en eventuele verschillen werden rechtgetrokken. De Kamers verdeelden de werkzaamheden in commissies,

⁷⁵ Femme Gaastra. *De geschiedenis van de VOC*, 153-155.

⁷⁶ Femme Gaastra. *De geschiedenis van de VOC*, 155-158.

⁷⁷ Femme Gaastra. *De geschiedenis van de VOC*, 167.

⁷⁸ Amsterdam ½, Zeeland ¼, en de overige Kamers 1/16.

afgesteld op een beleidsterrein. De bewindhebbers werden ingedeeld in de commissies. De Kamer van Amsterdam had vier afdelingen. De equipage (1): verzorgde de bouw, onderhoud, uitrusting en bemanning van de schepen. Het pakhuis (2): verzorgde de administratie van de goederen. De ontvangst (3): hield het toezicht op de kas en andere geldstromen. De rekenkamer (4): zij verzorgde de boekhouding. De Kamer van Zeeland kende een vergelijkbare structuur met drie afdelingen.⁷⁹

Er was natuurlijk veel personeel in dienst, dat de commissies ondersteunde. Amsterdam had in het midden van de 18^e eeuw rond de 350 medewerkers met verschillende functies: arbeiders die op de werven werkten en die de specerijen sorteerden, werkers die de proviand voor de schepen samenstelden, boekhouders en ander kantoorpersoneel. Ook werkten er permanent losse arbeidskrachten op de werf, wel meer dan 1000. Bij de overige Kamers waren dezelfde soort functies, alleen waren er minder arbeidskrachten nodig, wegens de kleinere omvang van de Kamers. Alle Kamers waren een belangrijke bron van werkgelegenheid.⁸⁰ In de zeventiende eeuw was de VOC waarschijnlijk het grootste bedrijf ter wereld.⁸¹

De Heren Zeventien moest de samenwerking tussen de Kamers zo goed mogelijk laten verlopen: Zij waren het centrale gezag. De Kamers zelf, konden hun problemen op de agenda van de Heren Zeventien krijgen, zodat deze onder de aandacht van de hele VOC-organisatie kwam. De Heren Zeventien was dus een bestuursorgaan dat de samenwerking in de VOC moest optimaliseren.

2.4 De Octrooien van 1602 en 1623

Tussen 1572 en 1588 kregen de bestuurlijke instituties van de Republiek vorm. Met het tekenen⁸² van de Unie van Utrecht verbonden Nederlandse gewesten zich met elkaar.⁸³ De Staten-Generaal werd het centrale orgaan dat de verenigde zeven provinciën ging besturen.⁸⁴ Hierin zaten gedeputeerden uit de Staten van de provinciën.⁸⁵ Zij besloten over zaken die alle provinciën aangingen. Dit ging voornamelijk over oorlog, belastingen, en de

⁷⁹ Femme Gaastra. *De geschiedenis van de VOC*, 168.

⁸⁰ Femme Gaastra. *De geschiedenis van de VOC*, 169-171.

⁸¹ Maarten Prak. *De Gouden Eeuw*, 139.

⁸² 23 januari 1579.

⁸³ Sir William Temple. *Observations upon the united Provinces of the Netherlands*, 33.

⁸⁴ Sir William Temple. *Observations upon the united Provinces of the Netherlands*, 67.

⁸⁵ Sir William Temple. *Observations upon the united Provinces of the Netherlands*, 69.

VOC. Gedurende de zeventiende en achttiende eeuw bleef deze regeringsvorm onveranderd.⁸⁶ De Staten-Generaal heeft in het octrooi van 1602 de VOC formeel opgericht. In het octrooi was vastgelegd dat de VOC tot 1623 een handelsmonopolie kreeg. De VOC had daarmee het recht op vrije handel en vaart in de gebieden tussen de Republiek, Kaap de Goede Hoop en de straat van Maglhanes.

De bevoegdheden van de VOC gingen verder dan alleen het handelsmonopolie. De Staten-Generaal verleenden de VOC ook de soevereine rechten om militaire troepen en garnizoenen te organiseren, trainen en gebruiken, zodat de Republiek en de VOC oorlog konden voeren waar en wanneer dat nodig was.⁸⁷ De Staten-Generaal gaven de VOC ook juridische autonomie. Ze waren gemachtigd om gouverneurs aan te stellen, die de leiding namen over de plaatselijke bevolking, en diplomaten aan te stellen die de belangen van de Republiek behartigden. De VOC mocht daarnaast verdragen ondertekenen en allianties sluiten namens de Staten-Generaal. De VOC genoot dus een hoge mate van vrijheid. De Staten-Generaal hield weinig toezicht, de enige vorm van toezicht was dat de gezaghebbers regelmatig moesten rapporteren over de gang van zaken, en dat verdragen en allianties moesten worden goedgekeurd.⁸⁸

De VOC behartigde daarom de handels-, diplomatieke, juridische en oorlogsbelangen die de Staten-Generaal had in Azië. Alle VOC-afgevaardigden handelden in dubbele hoedanigheid, en zweerden daarom een eed van trouw aan de VOC en aan de Staten-Generaal. De VOC trad op als volgemachtigde van de Staten-Generaal. De VOC-doelen waren niet alleen economisch, maar de organisatie was het militaire verlengstuk van de Staten-Generaal. Na 21 jaar werden de statuten in octrooi herzien en vernieuwd, maar de autonomie van handelen van VOC-bewindhebbers bleef gewaarborgd.⁸⁹

2.5 De Aziatische expansie, financiële en militaire steun

Een voorbeeld waaruit de nauwe samenwerking tussen het VOC en de Staten-Generaal blijkt is de koloniale uitbreidingsdrift in Azië. Aan het begin van de zeventiende eeuw was de Republiek in een concurrentiestrijd over strategische handelsposten met de Spanjaarden en Portugezen. Eigenlijk wilden alle partijen middels een akkoord de vrede

⁸⁶Jonathan Israel. *The Dutch Republic*, 162; Sir William Temple, *Observations upon the united Provinces of the Netherlands*, 70; en Parlement.com. "Staten-Generaal 1588-1795".

⁸⁷ Sir William Temple. *Observations upon the united Provinces of the Netherlands*, 139/140.

⁸⁸ Jonathan Israel. *The Dutch Republic*, 322.

⁸⁹ Jonathan Israel. *The Dutch Republic*, 946; Femme Gastra. De geschiedenis van de VOC, 19/25.

bewaren. De Republiek maakte hierdoor geen aanspraak op het Ceylon, het epicentrum van de kaneel handel, en Malabar, een belangrijke plek voor de specerijenhandel. Toch duurde het niet lang voordat er gevechten uitbraken. In 1614 besloot de Staten-Generaal het bestand op te heffen. De Staten-Generaal sommeerde de VOC hun militaire capaciteit uit te breiden. Ze verhoogden de financiering en voorzagen De VOC van oorlogsschepen. Er werd hard gevochten op de Molukken, Nederlandse en Spaanse forten lagen daar dicht bij elkaar. De Republiek won, en in 1617 bezaten ze dit strategische gebied op de Molukken.⁹⁰

In andere regio's bleven de Spanjaarden en Portugezen wel de baas. Malakka, een strategisch gelegen haven en de hoofdstad van de specerijenhandel, was in handen van de Portugezen. De VOC wilde de stad veroveren om de handel te domineren, wat lukte in 1641. Uiteraard steunde de Staten-Generaal de VOC hierin, evenals de verovering van Ceylon in 1658, waar de kaneelgebieden waren gelegen. Met de verovering van Ceylon had de VOC de volledige militaire en economische controle over de regio.⁹¹

De VOC verleende ook militaire, financiële en maritieme steun aan de Staten-Generaal, bij de vier Nederlandse-Engelse oorlogen bijvoorbeeld. In ruil hiervoor kreeg de VOC extra financiën en vrijheid. De contacten tussen de regering en de VOC-bewindhebbers waren nauw. Bovendien was er weinig toezicht vanuit de Staten-Generaal, en de verantwoording die moest worden afgelegd was eerder een formaliteit.⁹²

Uit de voorbeelden in de paragrafen 2.4 en 2.5 blijkt dat de Staten-Generaal en de VOC bijna als één organisatielichaam samenwerkten. Dit onderzoek gaat over de samenwerkcultuur bij de VOC, en daartoe is het van belang te begrijpen hoe de lijnen liepen. De Staten-Generaal en de VOC bestreden tezamen crises waarbij de politieke en economische doelen van de Republiek gewaarborgd moesten worden.

⁹⁰Jonathan Israel. *Dutch Primacy in World Trade*, 104/105.

⁹¹Femme Gaastra. *De geschiedenis van de VOC*, 54-56.

⁹²Femme Gaastra. *De geschiedenis van de VOC*, 24/172.

3. De cases: doleanten en Zeeuwse fraudezaak

In dit hoofdstuk worden twee cases uiteengezet. Beide cases geven problemen weer waar de bewindhebbers mee te maken kregen en hoe er werd gehandeld om ze op te lossen. De cases dienen om de samenwerkkultuur van de VOC te illustreren. De eerste case betreft het activisme van aandeelhouders, de tweede case een fraudezaak bij de Middelburgse wisselbank. In de tweede case worden ook resoluties uit vergaderingen van de VOC besproken, die de samenwerkkultuur illustreren.

3.1 De Doleanten (1623)

De activistische aandeelhouders noemden zichzelf 'doleanten' vanwege hun activistische houding, ze eisten veranderingen in de organisatiestructuur van de VOC. Dit betrof voornamelijk het informatievoorzienings- en verantwoordingssysteem. De VOC-bewindhebbers gingen uiteindelijk moeizaam akkoord met een gedeelte van de eisen.

3.1.1 Het groeiende wantrouwen

Aan het begin van de zeventiende eeuw was er onrust in de Republiek. Men was het niet eens over wie het centrale gezag had. Waren dat de Staten-Generaal, of de provinciën zelf? Nieuw beleid, voortkomend uit het octrooi van 1602, leverde grillige resultaten op: in 1610 zou dividend worden uitgekeerd, maar dat gebeurde niet, ondanks ontevredenheid onder de aandeelhouders.⁹³ De jaren daarna ontvingen zij ook nauwelijks dividend.⁹⁴ Het beleid van de bewindhebbers was slecht te controleren, in feite hadden ze alles voor het zeggen.⁹⁵

De VOC zou ook gaan investeren in het optuigen van de WIC, dat stuitte de aandeelhouders tegen de borst. Zij vroegen de VOC-bewindhebbers tevergeefs om informatie over de ontwikkelingen. Daarnaast schreven ze brieven aan de Amsterdamse Kamer, maar deze werden niet beantwoord. Daarom besloten ze zich tot de Staten van Holland te wenden. Ook dit wierp geen vruchten af, de Amsterdamse bewindhebbers wisten de aandeelhouders af

⁹³ De aandeelhouders - ook wel de 'doleanten' genoemd - vertegenwoordigden een inleg van 2 en half miljoen gulden, wat overkomt met veertig procent van de inleg.

⁹⁴ Matthijs de Jongh. *Aandeelhoudersactivisten: De Dolerende Participanten Van De VOC*, 254; Paul Frentrop. *A History Of Corporate Governance*, 88.

⁹⁵ Simon van Brakel. *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw*, 129.

te wimpelen door ze bij de Staten af te schilderen als buitenlanders, die de boel probeerden op te lichten.⁹⁶

De Staten van Holland beloofde wel bij de verlenging van het octrooi, aandacht te geven aan de bezwaren, waardoor het zwaartepunt in deze strijd kwam te liggen op verlenging van het octrooi in 1623. De druppel die de emmer deed overlopen was, dat uitlekte dat de bewindhebbers bij de Staten-Generaal het octrooi voor 50 jaar wilden verlengen, en allemaal hun zetel wilden behouden.⁹⁷ Om toch invloed uit te oefenen, besloten de aandeelhouders de publieke opinie bij hun strijd te betrekken, om zo druk te zetten op de Staten-Generaal.⁹⁸

3.1.2 Activisme

Ze stelden de kwestie publiekelijk aan de kaak door pamfletten te drukken. Ze wezen op de penibele financiële situatie, het gebrek aan transparantie en waren bang voor overinvesteringen. Ze zeiden dat er in de afgelopen jaren te dure expedities waren uitgezonden, terwijl de prijzen op de specerijenmarkt ongunstig waren. Ze verweten de bewindhebbers met voorwetenschap in aandelen te handelen. Ook beschuldigden ze de bewindhebbers van belangenverstrengeling. Ze zouden specerijen van de VOC goedkoop inkopen en weer aan elkaar verkopen. Het niet uitbetalen van het dividend deden de bewindhebbers opzettelijk volgens de doleanten, zodat ze zelf goedkope aandelen konden inkopen. Wegens al deze misstanden, verzochten de doleanten de Staten-Generaal de organisatiestructuur te herzien. Ze hadden formeel het recht om de VOC te liquideren. Maar ze stelden dat dit wel een zware maatregel was met verstrekkende gevolgen. Daarom was het in het landsbelang de structuur te herzien. De doleanten waren er niet op uit hun kapitaal daadwerkelijk terug te trekken uit de onderneming.⁹⁹

De doleanten benadrukten welke verantwoordelijkheden de bewindhebbers hadden, om hun betoog kracht bij te zetten. Daarnaast wezen ze op het aanzienlijke aandelenbelang van henzelf, om aan te tonen dat de VOC niet zonder hun deelname kon bestaan. Ze waarschuwden verder dat de verwerving voor nieuw aandelenkapitaal voor de

⁹⁶ Paul Frentrop. *A History Of Corporate Governance*, 89.

⁹⁷ Matthijs de Jongh. *Aandeelhoudersactivisten: De Dolerende Participanten Van De VOC*, 255.

⁹⁸ Paul Frentrop. *A History Of Corporate Governance*, 90/91.

⁹⁹ Simon van Brakel. *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw*, 131; Matthijs de Jongh. *Aandeelhoudersactivisten: De Dolerende Participanten Van De VOC*; 254, 256 en 264; & Paul Frentrop. *A History Of Corporate Governance*, 91-94.

WIC¹⁰⁰ zou mislukken, als er niet naar ze werd geluisterd.¹⁰¹ De belangrijkste wijziging die ze eisten was dat de zittingstermijn van bewindhebbers werd beperkt: na twee jaar zou een derde moeten aftreden en iedereen die 100.000 gulden in aandelen bezat mocht een nieuwe bewindhebber benoemen.

Maar de bewindhebbers publiceerde een tegenoffensief om de publieke opinie weer naar hun hand te zetten. In dat tegenoffensief publiceerde ze pamfletten waarin ze de argumentatie van de doleanten weerlegden. Ze stelden dat ze zelf goederen van de VOC moesten kopen omdat ze belangrijke specerijen handelaren waren, als ze dit niet deden zou marktvaart te gering worden. Als ze goederen leverde aan de VOC, gebeurde dit uiteraard met goedkeuring van de andere bewindhebbers. Daarnaast vonden ze dat, ze geen verantwoording hoefden af te leggen omdat de VOC-activiteiten tevens staatsactiviteiten waren en daarom geheim moesten blijven. De koersdaling van de aandelen was niet te wijten aan de bewindhebbers maar kwam door andere speculanten. De bewindhebbers zagen zichzelf als het fundament van de VOC: zij waren belangrijker dan de aandeelhouders.¹⁰² De bewindhebbers betrokken ook de politiek¹⁰³ erbij, en die schoot hen te hulp, want de banden tussen de politiek en de Heren Zeventien waren nauw.¹⁰⁴ In de zeventiende eeuw, rouleerden de bestuurszetels in de elites. De bestuurders werden niet democratisch gekozen, en waren daardoor aan niemand verantwoording verschuldigd.¹⁰⁵

Naar aanleiding van het tegenoffensief, verboden de Staten-Generaal de pamfletten van de doleanten en de bewindhebbers kregen onschendbaarheid. De doleanten wilden daarop naar de rechter stappen, maar die weg werd geblokkeerd door de Staten van Holland. De doleanten besloten een tweede ronde pamfletten uit te brengen, daarin werden zowel oude als nieuwe beschuldigen gedaan. De oprichting van het WIC werd het drukmiddel.¹⁰⁶ De nieuwe onderneming had bij haar oprichting groot kapitaal nodig, en dat ging alleen lukken als de wensen van de doleanten werden ingewilligd. Ze pleitten ook voor wijziging van de kerndoelen van de VOC: De VOC diende te stoppen met oorlogsvoering, en zich louter te focussen op economische zaken. Het scheiden van handelsactiviteiten en militaire activiteiten zou belangenverstrengeling van de VOC en overheid voorkomen.¹⁰⁷

¹⁰⁰ De WIC werd rondom die tijd opgericht.

¹⁰¹ Simon van Brakel. *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw*, 131-133, Paul Frentrop. *A History Of Corporate Governance*, 95/96.

¹⁰² Simon van Brakel. *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw*, 130.

¹⁰³ Allerlei bestuursorganen: de Staten-Generaal, De Provinciale Staten, gemeenten etc.

¹⁰⁴ Matthijs de Jongh. *Aandeelhoudersactivisten: De Dolerende Participanten Van De VOC*, 267/268.

¹⁰⁵ Paul Frentrop. *A History Of Corporate Governance*, 96-100.

¹⁰⁶ Matthijs de Jongh. *Aandeelhoudersactivisten: De Dolerende Participanten Van De VOC*, 254.

¹⁰⁷ Paul Frentrop. *A History Of Corporate Governance*, 91-101.

De doleanten wilden meer grip krijgen op het VOC-beleid. Ze hielden vast aan de stelling het hun geld was, en dat het daarmee ook hun belangen waren.¹⁰⁸ Ze eisten een transparante informatievoorziening, wilden zelf bewindhebbers benoemen, en wilde kortere termijnen voor de herverkiezing van bewindhebbers. Dit probeerden ze te verkrijgen door bestuurders in zowel politiek, als VOC onder druk te zetten.¹⁰⁹

3.1.3 De herziening van het octrooi

Zo lang de eisen van de doleanten niet werden ingewilligd zouden ze geen investeringen doen in de WIC. Dat kapitaal had de Staten-Generaal wel nodig, daarom besloten ze akkoord te gaan met de eisen. In het octrooi werden wijzingen aangebracht: In de Kamers en in de Heren Zeventien werd een commissie¹¹⁰ samengesteld die belangrijke zaken ging controleren; de bewindhebbers dienden binnen zes maanden verantwoording af te leggen aan de Staten-Generaal; bewindhebbers traden af na drie jaar, en mochten drie jaar later weer herkozen worden; in een Kamer mochten geen familieleden tegelijkertijd bewindhebber zijn; bewindhebbers mochten alleen leveren aan de Compagnie met toestemming van de provinciale staten; en als ze van de VOC kochten, mochten ze geen voorrechten genieten.¹¹¹

De doleanten waren echter nog steeds ontevreden. Het octrooi was afgegeven zonder hun toestemming, en daarmee had de Staten-Generaal onwettig aan hun eigendom gezeten, stelden ze. De Staten-Generaal riep de hulp van de stadhouder in, die daarna wijzigingen doorvoerde: de toezichtcommissie mocht de vergaderingen van de Heren Zeventien bijwonen; en jaarlijks moest er dividend uitgekeerd worden, als de situatie dat toeliet. Hier gingen de doleanten niet mee akkoord. Ze wilden dat de toezichtcommissie ook stemrecht zou krijgen. Die eis werd niet ingewilligd. Zes provincies waren er wel toe bereid, alleen de provincie Holland niet, en die was het machtigst. Daarna hebben de doleanten opgegeven en gingen akkoord met de status quo van het octrooi. De uitkomst van de strijd heeft geleid tot de erkenning dat aandeelhouders meer dan alleen maar geldschieters zijn. Daarnaast hebben de doleanten zichzelf enige mate van zeggenschap toegeëigend bij de benoeming van de bewindhebbers.¹¹²

¹⁰⁸ Simon van Brakel. *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw*, 131.

¹⁰⁹ Matthijs De Jongh. *Aandeelhoudersactivisten: De Dolerende Participanten Van De VOC*, 248.

¹¹⁰ Genaamd: de negen-mannen.

¹¹¹ Matthijs de Jongh. *Aandeelhoudersactivisten: De Dolerende Participanten Van De VOC*, 264-267; & Van Brakel. *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw*, 133.

¹¹² Matthijs De Jongh. *Aandeelhoudersactivisten: De Dolerende Participanten Van De VOC*, 248; Henk Den Heijer. *De geoctrooierde compagnie*, 83; Simon van Brakel. *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw*, 134 & Paul Frentrup. *A History Of Corporate Governance*, 101-105.

3.1.4 Samenvatting

De reden van het activisme van de doleanten was een gebrek aan transparantie door de bewindhebbers. Zij hadden veel macht, die nauwelijks te controleren was. De doleanten wilden daarom in het nieuwe octrooi een organisatieverandering vastleggen die hen verzekerde van meer controle. Toen de doleanten hun eisen op tafel legden werden ze genegeerd. De Amsterdamse bewindhebbers schilderden hen af als oplichters. Maar de doleanten gaven niet op. Ze betrokken de publieke opinie erbij, waarbij ze de oprichting van de WIC als drukmiddel gebruikten. De bewindhebbers lanceerden een tegenoffensief waarin ze de bezwaren van de doleanten weerlegden, en ze afschilderden als een groep die geen kennis van zaken had. De bewindhebbers konden rekenen op steun van de Staten-Generaal. Zij probeerden invloed uit te oefenen op de publieke opinie. Hier zie je hoe nauw de banden tussen de Staten-Generaal en de VOC waren. Desalniettemin, houden de doleanten vol, en uiteindelijk wordt er aan enkele eisen toegegeven.

Het kostte de doleanten veel moeite om hun eisen ingewilligd te krijgen. De bewindhebbers hadden een sterkere machtspositie en werden gesteund door de politiek. Dat uiteindelijk maar een gedeelte van de eisen zijn ingewilligd, zegt veel over de onevenwichtige machtsverhoudingen. Er bestaat een grote kloof tussen de elite en lagere klasse: hun wensen werden niet in meegenomen. Er is hier, in mijn optiek, geen sprake van samenwerken, maar van een machtsstrijd, waarin de macht onevenredig is verdeeld tussen enerzijds VOC-elite en de politici, en anderzijds de doleanten. De Staten-Generaal en de VOC werkten daarentegen wel met elkaar samen om de eisen van de doleanten af te wimpelen.

3.2 De Zeeuwse fraude (1672-1683)

Deze case illustreert een fraudezaak bij de Middelburgse wisselbank. De zaak zorgde in de jaren 80 van de zeventiende eeuw voor onderlinge spanningen en wantrouwen. In de laatste sectie, worden resoluties weergegeven die de samenwerkkultuur illustreren. Wat zegt dit alles over de samenwerking binnen de VOC?

3.2.1 Problemen bij de Middelburgse Wisselbank

Tijdens de zeventiende eeuw groeide in Zeeland de behoefte aan een stabiel en zekerder betaalsysteem. Deze behoefte leefde vooral bij ondernemers – die veelal

aandeelhouder van de VOC waren. In 1616¹¹³ werd de Middelburgse wisselbank opgericht om aan deze wens van de aandeelhouders van de VOC tegemoet te komen. De wisselbank ontwikkelde zich in de jaren daarna, tot een kredietverlener, waarmee de bank een bijdrage leverde aan handel en nijverheid. Middelburg, en de Staten van Zeeland maakten gretig gebruik van de diensten.¹¹⁴ Bij vrijwel alle activiteiten¹¹⁵ van de bank was de VOC betrokken. Men was t  ruimhartig met het verstrekken van krediet, en de publieke instanties waren t  nauw betrokken bij de bank: als er iets mis zou gaan, zouden zowel particuliere als publieke en zakelijke organisaties aanzienlijke schade lijden. De bank nam te veel risico bij het verlenen van krediet. In het rampjaar van 1672, wilden rekeninghouders hun vermogen – in paniekstemming – opnemen: een zogenaamde bankrun. De wisselbank moest daarop de uitbetalingen stoppen, vanwege een geldtekort in de kas.¹¹⁶

De Zeeuwse Kamer leed als gevolg hiervan een aanzienlijke financiële schade, omdat zij een flink vermogen bij de wisselbank had opgeslagen. De bewindhebbers vroegen zich af of de betalingen van de binnengekomen goederen uit Azië, die later dat jaar geveild zouden worden, wel via de wisselbank konden lopen. Er werd besloten alle grootaandeelhouders van de Zeeuwse Kamer bijeen te roepen om over de kwestie te vergaderen. In die vergadering, werd besloten om de betalingen gewoon via de wisselbank te laten lopen. De burgemeester stelde zich bovendien garant voor het geld dat in kas lag bij de wisselbank, en voor de betalingen rondom de goederen die geveild zouden worden. De burgermeesters kregen daarbij bovendien de steun van de vroedschap¹¹⁷, die ook verklaarden financieel garant te staan, als er uiteindelijk beroep zou worden gedaan op de borgen. De burgermeesters en de vroedschap deden dit preventief, om mogelijke bezwaren vanuit de Heren Zeventien te voorkomen.¹¹⁸

Maar Middelburg had grote bedragen uit de wisselbank gehaald, en was in de schulden geraakt. Daardoor was Middelburg niet in staat de bank weer financieel gezond te krijgen. De burgemeester kwam zijn belofte ook niet na. Hierdoor kwamen de bewindhebbers

¹¹³ Maarten Prak. *De Gouden Eeuw*, 124.

¹¹⁴ Willem van den Broeke, “Stedelijke bedrijvigheid”, in *Middelburg: gezicht van de stad*, 131.

¹¹⁵ De VOC was betrokken bij vrijwel alle maatschappelijke ontwikkelingen en innovaties.

¹¹⁶ Marius Van Nieuwkerk, “Van stadsbank tot bank van de wereld”, 15, “De monetaire functie van de Wisselbank”, 135 en 143, “Betekenis van de bank voor andere wisselbanken”, 158 en 159. Al deze hoofdstukken zijn samengebundeld in *De Wisselbank: van stadsbank tot bank van de wereld*; en Roland Uittenbogaard, “De kredietverlening door de Wisselbank” (1609-1802) ook onderdeel van die bundel, 124; verder is hier ook Joris van Dillen geraadpleegd, *Bronnen Wisselbanken II*, 1026; en Gerrit Fokker. *De Lombard en bank van leening te Middelburg*, 67, 68, 70, 75 en 76.

¹¹⁷ De gemeenteraad.

¹¹⁸ Joris Van Dillen. *Bronnen Wisselbanken II*, 1026 en Gerrit Fokker, *De Lombard en bank van leening te Middelburg*, 80.

van de Zeeuwse Kamer in een moeilijke situatie. Ze probeerden in de vergadering van de Heren Zeventien de andere bewindhebbers ervan te overtuigen dat alles weer goed zou komen en pleitten voor uitstel van terugbetaling van hun schulden. In Middelburg zochten ze tegelijkertijd naar middelen om de Heren Zeventien tevreden te houden. In 1676 waren de andere Kamers het zat en wantrouwig geworden. Ze geloofden de verklaringen van de Zeeuwse bewindhebbers niet langer, en ze brachten de zaak voor de Hoge Raad. De Hoge Raad stelden de VOC in het gelijk.¹¹⁹

Na deze kwestie was duidelijk geworden dat de wisselbank van Middelburg financieel te ongezond was om deel te nemen aan het VOC-betalingsverkeer in de Republiek. De Heren Zeventien wilde dat de betalingen van de Zeeuwse geveilde producten, in cash werden gedaan of via de Amsterdamse wisselbank zouden lopen. In 1673 gaven de Zeeuwen hieraan gehoor, en openden een rekening bij de Amsterdamse wisselbank. Later in dat decennium meenden de Zeeuwen dat de Middelburgse bank weer gezond was, en opnieuw kon deelnemen aan het betalingsverkeer. Het Middelburgse stadsbestuur had immers ook toegezegd dat het weer kon. Ze tekenden protest aan bij een commissie die de veilingen van de Kamer van Zeeland bijwoonde. Deze commissie was door de Heren Zeventien samengesteld. Ook de Staten van Zeeland verklaarde dat de wisselbank gezond genoeg was, om weer te gebruiken. De Zeeuwen kregen echter een nee van de andere Kamers.¹²⁰ De samenwerking tussen Zeeland en Amsterdam, lijkt allerminst soepel te gaan.

3.2.2 Fraude

De boekhouding bij de Zeeuwse Kamer was niet goed geregeld, zo werd duidelijk toen een commissie van bewindhebbers de boekhouding in 1676 onderzocht. De Kamer van Zeeland beloofde fouten in orde te maken. Toen een jaar later bleek dat er in de boekhouding nog steeds schulden openstonden werden de Heren Zeventien ongerust. In 1678 ging de commissie opnieuw de boekhouding van de Kamer van Zeeland onderzoeken. Nu bleek dat vanaf 1665 tot 1678 rekeningen openstonden of niet klopten. De conclusie was dat er sprake was van fraude. Josias de Blocquerie, bewindhebber van de Zeeuwse Kamer, biechtte de vermeende geldverduistering op aan de andere Kamers in de vergadering van de Heren Zeventien. Ondertussen had de kassier Cornelis Sluymers bekend dat hij deelnam aan de

¹¹⁹ Joris Van Dillen. *Bronnen Wisselbanken II*, 1026 en Femme Gastra. *Bewind en Beleid bij de VOC*, 64.

¹²⁰ Femme Gastra. *Bewind en Beleid Bij de VOC*, 63/64; en Gerrit Fokker. *De Lombard en bank van leening te Middelburg*, 76/77.

fraude, en hij wees ook de boekhouder Egidus Lacher en een bediende, als medeschuldigen aan. Een onderzoek naar het verduisterde geld volgde: in 1678 werd er 240.000 gulden gevonden, Sluymer kon maar garant staan voor 120.000 gulden. Uiteindelijk werd er in 1683 bepaald dat de kas 288.000 gulden tekortkwam. De fraude had plaatsgevonden in 1672, toen de Kamer van Zeeland grote geldbedragen opnam vanwege de bankrun. Die geldbedragen werd in kisten opgestuurd. De fraudeurs hebben twee van de kisten achterovergedrukt.¹²¹

De Kamer van Zeeland heeft geprobeerd de kwestie binnenskamers op te lossen. Sluymer werd gevangengenomen, maar in 1679 ontsnapte hij uit de gevangenis. Kassiers waren verplicht om borgen te stellen als ze in dienst kwamen. De borgen van Sluymer werden uiteraard gelicht, maar omdat hij ontsnapt was, werd zijn broer Willem Sluymer, burgermeester van Sluis, aansprakelijk gesteld. Willem Sluymer heeft uiteindelijk een akkoord gesloten. Ook Lacher werd gevangengenomen en op zijn bezittingen werden beslag gelegd. Rond 1680 is er een regeling getroffen met Lacher.¹²² De Zeeuwse bewindhebbers hadden de fraudeurs wel harder kunnen aanpakken. Dat deden ze waarschijnlijk niet, omdat hun integriteit ook ter discussie werd gesteld. De bewindhebbers hadden nagelaten de kwestie eerder op te helderen, en de vrouw van Lacher had de Zeeuwse bewindhebbers beschuldigd van medeplichtigheid aan de fraude. De commissie van de Heren Zeventien kon daar geen bewijs van vinden.¹²³

Sluymer was in 1679 ontsnapt en Lacher was tot een schikking gekomen. Er restte nog een tekort van 288.000 gulden. De Heren Zeventien wilde de bewindhebbers van de Kamer van Zeeland verantwoordelijk maken voor dat tekort, dat kon in lijn met het octrooi.¹²⁴ De Zeeuwse bewindhebbers gingen niet akkoord met deze eis, en ze weigerde de resoluties van die vergadering te ondertekenen. Later kregen ze de een kans om de resoluties te alsnog te ondertekenen. Ditmaal, gaven de ze wel hun handtekening, maar schreven ze erbij, dat ze zichzelf niet gebonden achtten aan het genomen besluit. Deze kwestie verslechterde de relaties in de VOC vervolgens voor een lange tijd. Uiteindelijk dreigde de Amsterdamse Kamer naar de rechter te stappen. De kwestie kwam in 1683 tot een einde toen de Zeeuwen bereid waren een compromis te sluiten. Dit compromis hield in dat ieder die voor 1678 bewindhebber was geweest 3000 rijksdaalders moest¹²⁵ betalen, daarmee werd ongeveer

¹²¹ Pieter Van Dam's Beschryvinge I, 1e deel, 320-327; Femme Gaastra. *Bewind en beleid bij de VOC*, 65; en Fokker. *De Lombard en bank van leening te Middelburg*, 68.

¹²² Femme Gaastra. *Bewind en beleid bij de VOC*, 66.

¹²³ Pieter Van Dam's Beschryvinge I, 1e deel, 322.

¹²⁴ Joris Van Dillen. *Bronnen Wisselbanken II*, 1027.

¹²⁵ Rijksdaalders waren de universele munteenheid, omdat deze munteenheid het gehele Heilig Roomse Rijk gangbaar was.

90.000 gulden overgemaakt. Alle Kamers waren het eens, behalve Amsterdam. De kwestie verpestte al een paar jaar de onderlinge sfeer, waardoor Amsterdam gehoor gaf aan de wens de kwestie te beslechten.¹²⁶

Helemaal eerlijk was het ook niet om de misstanden bij de Zeeuwen zo breed uit te meten. Het blijkt namelijk dat zich bij de Amsterdammers ook regelmatig frauduleuze praktijken voordeden, zoals in 1680, toen 30.000 gulden was verduisterd door een boekhouder.¹²⁷ Naar aanleiding van de misstanden bij de Zeeuwen, kregen de boekhouders van alle Kamers meer regels, een idee van de Heren Zeventien om nieuwe misstanden te voorkomen.¹²⁸

3.2.3 Resoluties

In de resoluties uit de vergaderingen der Heren Zeventien, komt de Middelburgse fraudezaak in beeld. De gang van zaken rondom de misstanden bij wisselbank worden besproken. Op een gegeven moment wordt een zekere verharding tussen de Kamer van Zeeland en de rest van de Kamers zichtbaar. Dat komt doordat de Zeeuwen erop aandringen om de betalingen van goederen weer via de Middelburgse wisselbank te laten lopen. De Amsterdammers weigerden hiermee akkoord te gaan. De resoluties worden eerst samengevat, en daarna geanalyseerd, waarbij de focus ligt op de wijze van samenwerken.

Op de vergadering van de Heren Zeventien van 13 oktober 1677, komt de fraudezaak aan het licht. Er wordt gesteld dat er streng tegen de daders moet worden opgetreden. Kooplieden die kunnen bewijzen dat ze goederen hebben verhandeld via de kassier in kwestie, ontvangen gelden terug. Ook wordt er een commissie opgericht om de boekhouding van de Zeeuwse Kamer te onderzoeken. De inspectie bestaat uit commissarissen van de Kamer van Amsterdam, Zeeland, het Zuiderkwartier en het Noorderkwartier.¹²⁹

In de vergadering van de Kamer van Zeeland op 21 november 1678 worden enkele besluiten genomen naar aanleiding van de fraudezaak. Voortaan worden sommige leveringen pas gedaan na goedkeuring van de Kamer van Amsterdam, omdat zij verantwoordelijk zijn voor koopmanschappen. Ook worden er geen penningen meer

¹²⁶ Pieter Van Dam's *Beschryvinge* I, 1e deel, 200, en Femme Gaastra. *Bewind en beleid bij de VOC*, 66/67.

¹²⁷ Pieter Van Dam's *Beschryvinge* I, 1e deel, 327.

¹²⁸ Pieter Van Dam's *Beschryvinge* I, 1e deel, 37, en Femme Gaastra. *Bewind en beleid bij de VOC*, 68.

¹²⁹ Nationaal archief. Heren Zeventien. 108: 13 oktober 1677.

ontvangen van Amsterdamse kooplieden, voordat de schuld van Sluymers worden ingelost. Zijn rekening en vermogen worden verzonden naar Amsterdam.¹³⁰

In de vergadering van 28 februari 1680 van de Heren Zeventien werd de kwestie wederom besproken. De afgevaardigden van de Kamer van Zeeland stellen dat de Middelburgse wisselbank weer in goede staat is. Ze verzoeken de Heren Zeventien de betalingen weer via de bank te laten gaan. Om de vergadering te overtuigen, verzekeren ze de andere Kamers dat de bewindhebbers garant zullen staan voor de betalingen. De koersen zullen worden gereguleerd naar de koers van de Amsterdamse bank. Middelburg gaat daarnaast de nodige maatregelen treffen om hun openstaande schulden aan de VOC af te lossen. De andere Kamers wijzen het voorstel af, omdat ze vinden dat de betalingen niet opeens anders moeten gaan dan in de voorgaande jaren. De Zeeuwen nemen het besluit over.¹³¹

In de vergadering van de Kamer van Amsterdam op 14 maart 1681, zeggen de Amsterdamse bewindhebbers betrouwbare informatie te hebben ontvangen: Middelburg heeft de Staten van Zeeland verzocht de betalingen van de goederen via de bank van Middelburg te laten lopen, ondanks dat er was afgesproken de betalingen via Amsterdam te laten gaan. In die vergadering is Blocquerij opgedragen om naar de verkopen in Zeeland te gaan, en als de betalingen niet via Amsterdam gingen, moest hij hiertegen optreden. Hij moest ervoor zorgen dat de kosten, schade en rente die de VOC zou kunnen lijden, vergoed zouden worden. Als het niet mogelijk was om de verkoop van de goederen direct te staken, moest hij naar Amsterdam komen. De andere Kamers werden over dit vergrijp van de Zeeuwen direct geïnformeerd, waarin zij verzocht werden om de Amsterdammers in alle gevallen bij te staan.¹³²

In de vergadering van de Kamer van Amsterdam op 19 februari 1682 kwam het meningsverschil wederom aan de orde. De Kamer van Zeeland had erop aangedrongen dat de betalingen weer via de Middelburgse wisselbank moesten gaan. De burgemeester van Middelburg had de Kamer daarin bijgestaan. Alle verkopen – waaronder die van de VOC – moesten gaan via de Middelburgse bank. Amsterdam ging daar niet mee akkoord. De betalingen van de goederen konden wel gaan via de bewindhebbers in Middelburg, maar ze stelden een aantal voorwaarden. Later dat jaar wilden de Amsterdammers, met alle andere Kamers, in de vergadering van de Heren Zeventien besluiten over de manier waarop de betalingen moesten gaan. Ook eisten ze dat de betalingen contant moesten. Als ze Zeeuwen

¹³⁰ Nationaal archief, Zeeland. 7250: 21 november 1678.

¹³¹ Nationaal archief, Heren Zeventien. 108: 28 februari 1680.

¹³² Nationaal archief, Amsterdam. 241: 14 maart 1681.

hier niet in meedingen, moesten de commissarissen van de VOC, die bij de verkopen van goederen aanwezig waren, de betalingen direct stoppen.¹³³

Op de vergadering van de Heren Zeventien van 15 juni 1682 wordt besproken wat er moet gebeuren met Sluymmer, de kassier die het geld heeft verduisterd. In de vergadering wordt door de andere Kamers een beroep gedaan op het artikel van octrooi, waarin staat dat bewindhebbers garant staan voor hun kassiers. Ze wilden de Zeeuwen dus verantwoordelijk maken voor schuld aan het VOC. Daar gingen de Zeeuwse bewindhebbers niet mee akkoord. Volgens hen is deze maatregel onrechtvaardig, omdat de zaak in 1678 al aan het licht kwam, en er nooit actie is ondernomen tegen bewindhebbers persoonlijk.¹³⁴

3.2.4 Samenvatting

Door een bankrun in 1672 kwam de Middelburgse wisselbank in de problemen, waardoor de Zeeuwen in de schuld kwamen bij de VOC. De VOC besloot hun betalingen niet meer via de wisselbank te laten gaan, wat tegen het zere been was van de Zeeuwen. Ze deden in de jaren erna veel pogingen om de betalingen weer via de wisselbank te laten lopen. Daarin werkten de stad Middelburg, de Staten van Zeeland en de Kamer samen. De andere Kamers bleven wantrouwig, en ze brachten de zaak in 1676 voor de Hoge Raad. Zij werden in het gelijk gesteld en de betalingen gingen niet meer via de bank. Toen in 1678 bleek dat er fraude was gepleegd door een kassier van de bank, ontstonden er spanningen, wat blijkt uit de resoluties.

In de resoluties van 1677 en 1678, lijken de partijen voornemens om de kwestie klein te houden. De Heren Zeventien willen een inspectiecommissie oprichten, die de boekhouding gaat controleren, Zeeland wil gedupeerden compenseren en de schuld van de kassier inlossen bij de Amsterdamse bank. Uit de resoluties van 1680, 1681 en 1682 blijkt dat Zeeuwen maar blijven aandringen op het heropenen van de Middelburgse bank, maar die voorstellen worden telkens afgewezen. In de resoluties van 1680 en 1681 valt bovendien op, dat er wantrouwen is ontstaan. In beide wordt namelijk door Amsterdam de optie overwogen om de betalingen van de goederen in Zeeland te staken, omdat de Zeeuwen zich niet aan de opgelegde regels houden. Het geschil komt tot een kookpunt in 1682. Dan wordt er besloten dat de Zeeuwen verantwoordelijk worden gehouden voor de schuld. Die beslissing leggen ze naast zich neer. Wat je in deze kwestie ziet, is dat de Amsterdammers de andere Kamers naar

¹³³ Nationaal archief. Amsterdam. 241: 19 februari 1682.

¹³⁴ Nationaal archief. Heren Zeventien. 109: 15 juni 1682.

zich toe trekken. In 1683 is er pas een regeling getroffen. Amsterdam had weer gedreigd naar de rechter te stappen, maar de overige Kamers wilden van het geschil af.

Deze fraudezaak illustreert samenwerking op bepaalde vlakken. De Staten van Zeeland en de burgemeester ondersteunen de Kamer bij hun wens de bank te heropenen. Daarnaast werd er door de Heren Zeventien een commissie opgericht om fraude in het vervolg te voorkomen. Dat wijst op pragmatisme. Maar wat de zaak ook laat zien is dat binnen de VOC niet in harmonie werd samengewerkt. De Amsterdammers dreigden op een gegeven moment met het stoppen van betalingen in Zeeland. Zij zijn in 1676 naar de rechter gestapt, en hebben in 1683 nogmaals gedreigd naar de rechter te stappen. De Amsterdammers zijn wantrouwend en voornemens hun wil op te leggen aan de Zeeuwen. Uiteindelijk willen de Heren Zeventien de Zeeuwen verantwoordelijk stellen voor de openstaande schulden. De Zeeuwen gaan hier niet mee akkoord. De partijen kwamen er met elkaar niet uit. Er was geen sprake van harmonieus samenwerken, maar van een gebrek aan de wil tot samenwerking.

Conclusie

Wanneer het poldermodel is ontstaan is in de academische wereld een punt van discussie. De term ‘poldermodel’ zelf is in de jaren tachtig ontstaan, maar veel academici betogen dat het verschijnsel ver teruggaat in de geschiedenis. Maarten Prak en Jan Luiten Van Zanden¹³⁵ stellen dat kenmerken van de moderne definitie van het poldermodel al in de Republiek zichtbaar waren, en dat de VOC het levende bewijs daarvan is. Femme Gaastra¹³⁶ is het daarmee eens en stelt dat overleg en consensus het bestuur van het VOC kenmerkten. Volgens Henk Te Velde¹³⁷ impliceert het poldermodel de Nederlandse identiteit, die mede bepaald is door een eeuwenlange, gezamenlijke strijd tegen water.

Er zijn ook academici die tot hele andere conclusies komen. Judith Pollmann¹³⁸ stelt dat eenzelfde soort overlegstructuren in heel Europa terug te zien zijn. Peter Van Dam, Bram Mellink en Jouke Turpijn¹³⁹ vinden dat ook, en wijzen op de conflictueuze geschiedenis. Maarten Keune¹⁴⁰ stelt dat het poldermodel slechts een uitkomst is van een mythe. De academische wereld is verdeeld over de geschiedenis van de Nederlandse samenwerkcultuur. Het doel van de scriptie is om de aanname van Prak en Van Zanden - dat het poldermodel al in de Republiek bestond – te testen en daarna binnen dat spectrum stelling te nemen. De onderzoeksvraag is of de kenmerken van het hedendaagse Nederlandse poldermodel al zichtbaar zijn in de samenwerkcultuur van de VOC.

In hoofdstuk 1 is het poldermodel te gedefinieerd. In hoofdstuk 2 is er een institutionele analyse gegeven van de VOC-organisatiestructuur, en is belicht dat de VOC en Staten-Generaal als hetzelfde bestuursorgaan handelden. In hoofdstuk 3 zijn er twee cases uiteengezet. Die worden nu besproken, alvorens ze naast het poldermodelcriterium worden gelegd. Dan wordt de onderzoeksvraag beantwoord, en positie gekozen in het academische debat.

De doleanten zaak en de fraudezaak illustreren beide een mate van strijd en conflict. Ze tonen aan dat er lang niet altijd in harmonie werd samengewerkt. Bij de doleanten case is er een geschil tussen de aandeelhouders en de bewindhebbers. Bij de fraudezaak is er een geschil tussen de twee machtigste Kamers van de VOC: Zeeland en Amsterdam. De aard

¹³⁵ Maarten Prak en Jan Luiten Van Zanden. *Nederland En Het Poldermodel*.

¹³⁶ Femme Gaastra. *Het Poldermodel Kenmerkend Voor de VOC?*

¹³⁷ Henk te Velde. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme*.

¹³⁸ Judith Pollmann. *Eendracht Maakt Macht: Stedelijke Cultuuridealen En Politieke Werkelijkheid in de Republiek*.

¹³⁹ Peter van Dam, Bram Mellink & Jouke Turpijn. *Onbehagen in de polder: Nederland in conflict sinds 1795*.

¹⁴⁰ Maarten Keune. *De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw*.

van de conflicten verschilt. Bij de doleanten komt het conflict voort uit een onevenwichtige machtsverdeling, bij de fraudezaak komt het conflict voort uit financiële misstanden en wantrouwen jegens de Zeeuwen. Nu is de vraag in hoeverre het poldermodel zoals we die nu kennen overeenkomt met de handelswijzen in de cases.

In figuur 1¹⁴¹, zijn alle kenmerken die we toeschrijven aan het poldermodel in een criterium gegoten. Het politieke landschap (1) is ook in de Republiek gefragmenteerd. De macht is in de Republiek echter niet gelijk verdeeld. Die ligt bij de Staten-Generaal en de VOC. Binnen de VOC is Amsterdam het machtigst. Dit toont de doleanten case, omdat de doleanten veel moeite moesten doen om hun eisen ingewilligd te krijgen, en opboksten tegen een machtig systeem waarin de VOC met de politiek samenwerkte om niet toe te hoeven geven aan de doleanten. Het poldermodel wordt juist gekenmerkt door overleg waarbij alle partijen op basis van gelijkheid bij betrokken zijn. De fraudezaak toont ook aan dat de Amsterdammers zeer machtig waren, omdat ze in staat waren hun wil op te leggen aan de Zeeuwen. Voor de Amsterdammers was het duidelijk: de betalingen gingen niet meer via de bank. De Zeeuwen zaten natuurlijk ook fout, er was immers gefraudeerd, waardoor ze minder sterk in hun schoenen stonden.

De politieke werkwijze (2) komt in beide cases niet erg overeen met de werkwijze die bij het poldermodel hoort. De VOC was niet bereid om tot een compromis te komen met de doleanten. Zij werden gewoonweg genegeerd. De doleanten gingen daarop de strijd aan, op een manier die haaks staat op het poldermodel. Kenmerkend voor het poldermodel is juist de welwillendheid tot compromis, daar was hier geen sprake van. Ook de fraudezaak mondde uit in een conflict, waarbij de VOC zelfs naar de rechter is gegaan, en later heeft gedreigd dit nogmaals te doen. Verder, heeft Amsterdam tot tweemaal toegezegd de betalingen van goederen in Zeeland te zullen staken. Enerzijds probeerden de Amsterdammers hun wil opleggen aan de Zeeuwen, anderzijds hielden de Zeeuwen zich niet aan de afspraken. Het poldermodel staat voor vreedzaam en harmonieus samenwerken, deze werkwijze staat haaks daarop.

Het poldermodel heeft een bepaalde werkcultuur (3) die gekenmerkt wordt door flexibiliteit, rustig blijven, wederzijds begrip, naar elkaar luisteren en pragmatisme. Enkele aspecten komen in de cases terug, maar de meeste niet. Naar de doleanten werd overduidelijk niet geluisterd. Daarnaast stelden de bewindhebbers zich niet heel flexibel op, was er ook geen wederzijds begrip. In de fraudezaak werd wel naar elkaar geluisterd. Ook al kregen de

¹⁴¹ Figuur 1 is te vinden op Pagina 17.

Zeeuwen niet hun zin, het conflict had een lange aanloop, waarin de partijen aanvankelijk wel bereid leken tot het oplossen van de kwestie. De VOC wil handelde ook pragmatisch, door de commissie op te richten die de boekhouding weer op orde moest brengen.

Het poldermodel is geïnstitutionaliseerd (4). De samenwerking binnen de VOC was dat ook, die werd gefaciliteerd door de Heren Zeventien. In de vergaderingen van de Heren Zeventien kwamen immers de afgevaardigden van de Kamers samen. De macht was evenredig verdeeld over de Kamers en in theorie kon de machtigste kamer altijd overstemd worden¹⁴². De VOC en Staten-Generaal werkten met elkaar samen om de doelen van de Republiek te behalen. Ze steunde elkaar militair en financieel. Ook had de VOC juridische autonomie: ze handelden namens de Staten-Generaal. De strijd die in de cases wordt geïllustreerd verliep bovendien ook via instituties. De doeleantenen¹⁴³ voerden de strijd met de VOC-top, Amsterdamse Kamer, de WIC, en de Staten van Holland. De VOC werd weer gesteund door de Staten-Generaal. In de fraudezaak speelde de strijd zich ook af tussen instituties. Alle Kamers waren erbij betrokken, en bovendien, hebben de Zeeuwen meermaals dekking gekregen van de Staten van Zeeland en de stad Middelburg.

Wat we zien, is dat wijze van samenwerken van de VOC niet overeenkomt met het poldermodel. De basis van het poldermodel is immers vreedzaam overleg, waarin de betrokken partijen gelijkwaardig zijn. De doeleantenen case toont aan de macht oneerlijk was verdeeld. Daarom wilden de doeleantenen meer controle over het beleid. Maar daar waren de bewindhebbers niet van gediend. Ze negeerden de wensen van de doeleantenen en namen ze niet serieus. Dat resulteerde in een strijd. De fraudezaak toont aan dat het ontbrak aan de wil tot samenwerking, sterker nog, de Amsterdammers lustten de Zeeuwen rauw. Er was sprake van slecht onderlinge verhoudingen, wantrouwen en strijd. Maar is het niet logisch dat de moderne definitie van het poldermodel niet past bij de VOC? De realiteit was dat de elite de touwtjes flink in handen hadden, en die deelde macht niet graag met anderen.

De onderzoeksvraag was, of de kenmerken van het poldermodel al zichtbaar waren bij de VOC. Op basis van de vergelijking tussen de cases en het poldermodelcriterium, is mijn antwoord: zeer beperkt. De samenwerkcultuur in de VOC toonde juist tegenovergestelde kenmerken van het poldermodel. Vandaar dat de stelling van Prak en Van Zanden - dat het poldermodel al in de Republiek bestond - in mijn ogen ongerechtvaardigd is. Bij andere historisch voorbeelden zou de samenwerking soepeler kunnen zijn gegaan. Maar de Republiek kende zeker ook conflict en machtsstrijd.

¹⁴² Amsterdam.

¹⁴³ De doeleantenen waren min of meer ook een instituut.

Is het poldermodel niet het resultaat van mythevorming, ons opgedrongen door externe krachten? De Nederlandse overlegeconomie werd tussen 1997 en 2000 door internationale media geprezen, waarbij zij de term ‘poldermodel’ gebruikten, en Bill Clinton het Nederlandse samenwerkingsysteem zelfs “The Dutch Miracle” noemde.¹⁴⁴ Het poldermodel is onderdeel van de Nederlandse identiteit, maar gaat in mijn optiek niet zover terug in de geschiedenis als Prak en Van Zanden stellen. Dit onderzoek voegt zich daarom bij de academici Pollmann en Keune.

¹⁴⁴ Paragraaf 2.2, pagina 12.

Bibliografie

Primaire literatuur

Nationaal Archief (Den Haag). Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Heren Zeventien, 108: 13 oktober 1677; 28 februari 1680. Heren Zeventien, 109; 15 juni 1682. Amsterdam, 241: 14 maart 1681 en 19 februari 1682. Zeeland, 7250: 21 november 1678.

<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/%40Deel%20I~Deel%20I%7C%7CA~1>.

Stapel, Frederik, en Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam. "Pieter van Dam's Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie 1639-1701". Originele versie is gepubliceerd in 1701, dit is een bewerkte versie, die gepubliceerd in 1927 door het Huygens Instituut. <https://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/vandam/#page=8&accessor=toc&view=imagePane&size=1219&source=1>.

Temple, William. *Observations Upon The United Provinces Of The Netherlands*. Cambridge University Press (Cambridge), 2011. (Origineel gepubliceerd in 1673). Bewerkt door George Clark en uitgegeven door Cambridge University Press (1932). Dit is de eerste paperback versie, uitgegeven in 2011 door Cambridge University Press.

Secundaire literatuur

Bouwman, Ruud. *Op De Schouders van Grote en Kleine Reuzen: Nederlandse ondernemers tegen de achtergrond van vier eeuwen vaderlandse geschiedenis*. Spectrum (Houten), 2018.

De Jongh, Matthijs. "Aandeelhoudersactivisten: De Dolerende Participanten Van De VOC", in *WelBeraden: Beschouwingen over de Rechtsontwikkeling in de Rechtspraak van de Hoge Raad Der Nederlanden*. Wolf Legal Publishers (Nijmegen), 2009.

Den Heijer, Henk. *De geoctrooieerde compagnie: de VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap*. Wolters Kluwer Nederland (Alphen aan den Rijn), 2005. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA85817114>.

Den Heijer, Henk. "Het Recht van de Sterkste in de Polder: Politieke en Economische Strijd Tussen Amsterdam en Zeeland Over de Kwestie Brazilië". In *Harmonie in*

- Holland*, Vol. 72–92. Samengestelde bundel, onder redactie van Dennis Bos, Maurits Alexander Ebben en Henk te Velde. Uitgeverij Bert Bakker (Amsterdam), 2008.
- Fokker, Gerrit. *De Lomberd en de Bank van Leening te Middelburg*. Het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1872. https://play.google.com/books/reader?id=tB4-2_caq7gC&pg=GBS.PP1&hl=nl.
- Frentrop, Paul. *A History Of Corporate Governance: 1602-2002*. Prometheus (Amsterdam), 2002.
- Gaastra, Femme. *Bewind en Beleid Bij de VOC: de financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672-1702*. De Walburg Pers (Zutphen), 1989.
- Gaastra, Femme. *Geschiedenis van de VOC: Opkomst, Bloei en Ondergang*. (De Walburg Pers (Zutphen), 2009.
- Gaastra, Femme. “Het Poldermodel Kenmerkend Voor de VOC?” In *Harmonie in Holland*, 93–114. Samengestelde bundel, onder redactie van Dennis Bos, Maurits Alexander Ebben en Henk te Velde. Uitgeverij Bert Bakker (Amsterdam), 2008.
- Israël, Jonathan. *Dutch Primacy in World Trade, 1585–1740*. Oxford University Press (New York), 1990. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198211396.001.0001>.
- Israel, Jonathan. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall, 1477-1806*. Oxford University Press (New York), 1998.
- Keune, Maarten, “De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw”, in *Nog steeds een mirakel? De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw*. Amsterdam University Press (Amsterdam), 2016. <https://doi.org/10.5117/9789089647092>.
- Koops, Enne. “Geleide Loonpolitiek - Betekenis & Kenmerken”. Historiek, 20 januari 2022. <https://historiek.net/geleide-loonpolitiek-betekenis-kenmerken/139972/#:~:text=De%20geleide%20loonpolitiek%20was%20een,leider%27%20toezicht%20op%20de%20loonontwikkeling>.
- Parlement.com. “Periode 1994-2002: Paars”. z.d. https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxug/periode_1994_2002_paars.
- Parlement.com. “Staten-Generaal 1588-1795”, z.d. https://www.parlement.com/id/vigfgov2wpxl/staten_generaal_1588_1795
- Pollmann, Judith. “Eendracht Maakt Macht: Stedelijke Cultuurideal en Politieke Werkelijkheid in de Republiek”. In *Harmonie in Holland*, 134–51. Samengestelde

- bundel, onder redactie van Dennis Bos, Maurits Alexander Ebben en Henk te Velde. Uitgeverij Bert Bakker (Amsterdam), 2008.
- Prak, Maarten. *Gouden Eeuw: het raadsel van de republiek*. Boom Amsterdam (Amsterdam), 2012.
- Prak, Maarten en Jan Luiten Van Zanden. *Nederland En Het Poldermodel: Sociaal-Economische Geschiedenis van Nederland, 1000-2000*. Uitgeverij Bert Bakker (Amsterdam), 2013.
- “Overlegeconomie - 5 Definities - Encyclo”,
z.d., <https://www.encyclo.nl/begrip/overlegeconomie>.
- Te Velde, Henk. *Van Regentenmentaliteit Tot Populisme: Politieke Tradities in Nederland*. Prometheus (Amsterdam), 2010.
- Uittenbogaard, Roland. “De kredietverlening door de Wisselbank” in *De wisselbank: van stadsbank tot bank van de wereld*, 120-131. Samengestelde Bundel, onder redactie van Marius van Nieuwkerk. Sonsbeek Publishers (Arnhem), 2009.
- Van Brakel, Simon. *De Hollandsche Handelscompagnieën Der Zeventiende Eeuw*. Nijhoff (Den Haag), 1908. Gevonden via
Delpher: <https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identificer=MMSF KB02:000035701:00003>.
- Van Dale NEDERLAND. “Van Dale NEDERLAND”, z.d. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/poldermodel>.
- Van Dam, Peter, Bram Mellink & Jouke Turpijn. “Inleiding”. In: Peter van Dam, Bram Mellink, & Jouke Turpijn (editors), *Onbehagen in de polder: Nederland in conflict sinds 1795* (7-19, 281-282). Amsterdam University Press (Amsterdam), 2014.
- Van den Broeke, Willem “Stedelijke bedrijvigheid”, in: *Middelburg: gezicht van de stad*. Samengestelde bundel, onder redactie van Jeanine Dekker. Uitgeverij Den Boer (Vlissingen), 2017.
- Van Dillen, Johannes. *Bronnen Tot de Geschiedenis Der Wisselbanken (Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam)*. Huygens Instituut, 1925. <https://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/wisselbanken/#page=8&accessor=toc&source=1>.
- Van Nieuwkerk, Marius. “Van stadsbank tot bank van de wereld”, in *De wisselbank: van stadsbank tot bank van de wereld*, 12-27. Sonsbeek Publishers (Arnhem), 2009.

- Van Nieuwkerk, Marius. "De monetaire functie van de munt", in *De wisselbank: van stadsbank tot bank van de wereld*, 132-143. Sonsbeek Publishers (Arnhem), 2009
- Van Nieuwkerk, Marius. "Betekenis van de bank voor andere banken", in *De wisselbank: van stadsbank tot bank van de wereld*, 156-167. Sonsbeek Publishers (Arnhem), 2009.
- Voermans, Wim. *Het land moet bestuurd worden. Machiavelli in de polder*. Prometheus (Amsterdam), 2021.

I hereby declare that I have read and understood the above.
Name: Tijmen de Ruiter
Student number: 1974211
Date and signature: 16 juni 2024.